

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

На правах рукопису

Кафедра історії, правознавства та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ПІД ЧАС
ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ 2004 РОКУ В
УКРАЇНІ» В УЧНІВ 11 КЛАСУ**

**Спеціальність 014 Середня освіта
Предметна спеціальність
014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)**

Виконала:

Лабейкіс Дар'я Леонідівна
студентка 40-64І групи
Навчально-наукового інституту
філології та історії

Науковий керівник:

доктор філософії, старший викладач
Н. М. Петренко

Глухів 2025 р.

АНОТАЦІЯ

Лабейкіс Д. Л. Методика використання візуальних джерел під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» в учнів 11 класу: магістерська робота. Глухів, 2025 р. 120 с.

У магістерській роботі здійснено теоретико-методологічне та експериментальне дослідження можливостей використання візуальних джерел у процесі вивчення новітньої історії України на прикладі теми «Помаранчева революція 2004 року». Актуальність роботи зумовлена зростанням ролі візуальної інформації в сучасному інформаційному просторі та потребою формування в учнів історичної компетентності, критичного мислення й громадянської свідомості.

У дослідженні уточнено теоретичні підходи до розуміння історичних джерел, визначено місце візуальних матеріалів у системі шкільної історичної освіти та розкрито їхній дидактичний і педагогічний потенціал. Показано, що візуальні джерела є не лише ілюстративним, а й самостійним носієм історичної інформації, здатним відтворювати емоційний контекст епохи.

Охарактеризовано психолого-педагогічні особливості учнів 11 класу, які визначають специфіку сприйняття та інтерпретації візуальної інформації. Обґрунтовано доцільність системної педагогічної підтримки, спрямованої на формування в старшокласників умінь критичного аналізу та медіаграмотності.

У роботі розроблено методику використання візуальних джерел у вивченні теми «Помаранчева революція 2004 року», що базується на поетапній організації навчальної діяльності та застосуванні проблемно-пошукових і аналітичних завдань. Ефективність методики підтверджено результатами педагогічного експерименту, які засвідчили зростання рівня навчальних досягнень, мотивації та сформованості історичної компетентності учнів.

Ключові слова: візуальні історичні джерела, новітня історія України, Помаранчева революція 2004 року, шкільна історична освіта, учні 11 класу, критичне мислення, історична пам'ять, педагогічний експеримент, методика навчання історії.

ABSTRACT

Labeikis D. L. Methodology for Using Visual Sources in Studying the Topic «The Orange Revolution of 2004 in Ukraine» with 11th-Grade Students: Master's Thesis. Hlukhiv, 2025. 120 p.

The master's thesis presents a theoretical, methodological, and experimental study of the possibilities of using visual sources in the process of studying the contemporary history of Ukraine, using the topic «The Orange Revolution of 2004» as a case study. The relevance of the research is determined by the growing role of visual information in the modern information space and the need to form students' historical competence, critical thinking, and civic consciousness.

The study clarifies theoretical approaches to understanding historical sources, determines the place of visual materials in the system of school historical education, and reveals their didactic and pedagogical potential. It is shown that visual sources are not only illustrative materials but also independent carriers of historical information capable of conveying the emotional context of an era.

The psychological and pedagogical characteristics of 11th-grade students that determine the specifics of perceiving and interpreting visual information are characterized. The expediency of systematic pedagogical support aimed at developing upper secondary school students' skills of critical analysis and media literacy is substantiated.

The paper develops a methodology for using visual sources in studying the topic «The Orange Revolution of 2004,» based on a stage-by-stage organization of learning activities and the application of problem-search and analytical tasks. The effectiveness of the methodology is confirmed by the results of a pedagogical experiment, which demonstrated an increase in the level of academic achievement, motivation, and the formation of students' historical competence.

Keywords: visual historical sources, contemporary history of Ukraine, the Orange Revolution of 2004, school historical education, 11th-grade students, critical thinking, historical memory, pedagogical experiment, history teaching methodology.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ	11
1.1. Термінологічний апарат дослідження та класифікація історичних джерел	11
1.2. Візуальні джерела як засіб вивчення новітньої історії України	24
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ	38
2.1. Вікові особливості учнів 11 класу в контексті вивчення новітньої історії	38
2.2. Специфіка вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» в старшій школі	49
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ У ВИВЧЕННІ ТЕМИ «ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ 2004 РОКУ»	66
3.1. Організація та проведення педагогічного експерименту	66
3.2. Динаміка формування умінь учнів та аналіз отриманих результатів.....	80
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	95
ДОДАТКИ.....	100

ВСТУП

Актуальність. Події Помаранчевої революції 2004 року посідають важливе місце в новітній історії України, оскільки стали поворотним моментом у становленні громадянського суспільства, утвердженні демократичних цінностей, виборчих прав та політичної суб'єктності громадян. Для сучасних одинадцятикласників ці події належать до недавнього минулого, частина якого ще зберігається в суспільній пам'яті очевидців, проте водночас оповита міфами, суперечливими інтерпретаціями й політичними маніпуляціями. Це зумовлює потребу у науково обґрунтованій методиці вивчення теми в шкільному курсі історії України.

Візуальні джерела (фотографії, плакати, карикатури, кадри теленовін, відеозаписи мітингів, інфографіка, стрічки новин, меморіальні візуальні практики тощо) є провідним каналом сприйняття інформації про Помаранчеву революцію для молоді. Саме через візуальні образи в учнів формуються уявлення про масштаб протестів, емоційний клімат, символіку та ціннісні орієнтири тогочасного суспільства. Однак некритичне сприйняття візуальних матеріалів може сприяти відтворенню стереотипів, спрощень та маніпулятивних наративів, що актуалізує проблему формування в учнів умінь критичного аналізу й інтерпретації візуальних джерел.

Сучасні освітні стандарти, зокрема компетентнісний і діяльнісний підходи, вимагають переходу від репродуктивного засвоєння фактів до активної пізнавальної діяльності учнів, розвитку історичного мислення, громадянської компетентності та медіаграмотності. Використання візуальних джерел у вивченні теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» дозволяє моделювати проблемні ситуації, організовувати дискусії, зіставляти різні інтерпретації подій, створювати власні візуальні продукти (плакати, постери, міні-виставки), що сприяє більш глибокому й усвідомленому засвоєнню навчального матеріалу.

Попри наявність теоретичних напрацювань з методики використання історичних джерел та окремих досліджень, присвячених візуалізації

навчального матеріалу, спеціальні методичні розробки, що стосуються саме системного використання візуальних джерел під час вивчення теми Помаранчевої революції в учнів 11 класу, залишаються недостатньо представленими. Недостатньо опрацьованими є питання добору комплексу візуальних джерел, послідовності їхнього використання, критеріїв аналізу й інтерпретації, поєднання з іншими видами історичних джерел та формами організації навчальної діяльності.

Зазначене зумовлює необхідність наукового обґрунтування та експериментальної перевірки методики використання візуальних джерел під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» в учнів 11 класу, що й визначає актуальність обраної теми магістерського дослідження.

Об'єкт дослідження: навчально-виховний процес з історії України в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження: методика використання візуальних джерел під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» в учнів 11 класу.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність методики використання візуальних джерел під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» в учнів 11 класу.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння історичних джерел та здійснити їх класифікацію, з'ясувавши місце і роль візуальних джерел у структурі шкільної історичної освіти.

2. Визначити сутність, дидактичні можливості та педагогічний потенціал візуальних джерел у процесі вивчення новітньої історії України, зокрема подій Помаранчевої революції 2004 року.

3. Розкрити психолого-педагогічні особливості старшокласників, що впливають на сприйняття, аналіз та інтерпретацію візуальної інформації під час вивчення історії.

4. Обґрунтувати методичні засади та розробити систему роботи з візуальними джерелами для вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» в учнів 11 класу.

5. Провести педагогічний експеримент з перевірки ефективності розробленої методики, здійснити аналіз динаміки навчальних досягнень старшокласників та сформулювати висновки щодо результативності використання візуальних джерел.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових принципів об'єктивності, історизму, науковості, системності та наступності, що забезпечують цілісність і достовірність отриманих результатів. Робота спирається на компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований та аксіологічний підходи, які визначають сучасні вимоги до організації освітнього процесу та спрямовують його на формування ключових умінь і цінностей учнів. Важливими методологічними орієнтирами виступають положення про інтеграцію історичної та громадянської освіти, що дозволяє розглядати тему Помаранчевої революції як чинник формування громадянської ідентичності й історичної пам'яті. Особливе місце посідає концепція візуальної культури та медіаграмотності, згідно з якою візуальні джерела трактуються як специфічний вид історичної інформації, що потребує критичного аналізу та усвідомленого інтерпретування.

Методи дослідження охоплюють комплекс теоретичних, історичних, психолого-педагогічних, експериментальних і статистичних підходів. Використано аналіз, синтез, узагальнення й систематизацію літератури, порівняльний аналіз навчальних матеріалів, а також класифікацію візуальних джерел за їхнім змістом і функціями. Спеціальні історичні методи – історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, ретроспективний та контент-аналіз – забезпечили глибоке опрацювання подій Помаранчевої революції та їхнього візуального відображення. До психолого-педагогічних методів належали спостереження, анкетування, бесіди та діагностика компетентностей учнів. Експериментальні методи були реалізовані через проведення констатувального,

формування й контрольного етапів педагогічного експерименту з подальшим порівнянням результатів. Статистичні методи дали змогу здійснити кількісну й якісну обробку отриманих даних, подати їх у графічній формі та інтерпретувати динаміку навчальних досягнень учнів.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема використання візуальних джерел у шкільній історичній освіті загалом набула значного висвітлення у працях українських дослідників, які аналізували класифікацію джерел, їх дидактичні можливості та методику роботи з ними: О. Пометун, Н. Гупан, В. Молоткіна, Л. Хмельницька та інші. Окремі науковці присвячували увагу візуальним джерелам – фотографіям, плакатам, кінохроніці, інфографіці – розкриваючи їх потенціал у формуванні історичної пам'яті, критичного мислення та медіаграмотності учнів. В освітньому дискурсі значну увагу приділено загальним підходам до розвитку медіаосвіти, аналізу візуальної культури та інтерпретації зображень у навчальному процесі.

Разом із тим, питання методичного забезпечення вивчення новітньої історії України за допомогою візуальних джерел, особливо в контексті подій Помаранчевої революції 2004 року, досі залишаються недостатньо розробленими. У наукових публікаціях представлені історичні дослідження революційних подій, однак методика їх викладання в школі, зокрема з акцентом на комплексне використання візуальних матеріалів, висвітлена фрагментарно. Недостатньо дослідженими є критерії добору відповідних візуальних джерел, алгоритми їх аналізу, способи інтеграції в уроки історії та вплив таких методик на формування компетентностей старшокласників.

Таким чином, попри наявність теоретичних напрацювань у галузі методики навчання історії та медіаосвіти, спеціальних методичних досліджень, присвячених використанню візуальних джерел саме під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» в учнів 11 класу, практично немає. Це визначає потребу в комплексному науковому аналізі проблеми й обґрунтуванні експериментально перевіреної методики, що й становить основу даного магістерського дослідження.

Практичне значення дослідження полягає у створенні та апробації методики використання візуальних джерел під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» в 11 класі, яка може бути безпосередньо впроваджена в освітній процес закладів загальної середньої освіти. Розроблені методичні матеріали – розробка уроку, зразки аналізу фото- й відеоджерел, завдання для індивідуальної та групової роботи, алгоритми інтерпретації візуальної інформації – сприяють підвищенню якості засвоєння навчального матеріалу та розвитку в учнів умінь критичного мислення, медіаграмотності, історичної пам'яті та громадянської компетентності.

Отримані результати можуть використовуватися вчителями історії для модернізації змісту уроків, проведення практичних і дослідницьких занять, організації інтерактивних форм роботи з учнями. Матеріали дослідження можуть бути застосовані під час підвищення кваліфікації педагогів, у роботі методичних об'єднань та тренінгів з медіаосвіти. Розроблена методика може слугувати основою для подальших наукових і методичних досліджень у напрямі вивчення новітньої історії України та удосконалення підходів до роботи з візуальними історичними джерелами.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження були висвітлені під час виступів на науково-практичних конференціях, а саме:

– X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах війни та післявоєнної відбудови» (Суми, 27–28 травня 2025 р.) з доповіддю «Сила кадру: формування громадянської свідомості через фото- й відеодокументи днів Помаранчевої революції».

Публікації. Основні положення магістерської роботи представлено у публікаціях:

1. Лабейкіс Д. Помаранчева революція 2004 р. як етап становлення демократичних процесів в Україні. *Глухівські читання – 2025. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук*: збірник матеріалів XV міжнародної

науково-практичної інтернет-конференції (10–12 листопада 2025 р.) / Глухівський НПУ ім. О. Довженка. Глухів, 2025. 445-448 с.

2. Лабейкіс Д. *Методологічні аспекти аналізу візуальних джерел під час вивчення «Помаранчевої революції»: можливості застосування в шкільній історичній освіті. Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (25 листопада 2025 р., м. Глухів) / за заг. ред. Чумаченко О. А. Глухів, 2025. С. 95–98.*

Структура. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальна кількість сторінок – 120.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1.1. Термінологічний апарат дослідження та класифікація історичних джерел

Проблематика використання історичних джерел у шкільному курсі історії потребує чіткого теоретико-методологічного осмислення, передусім на рівні термінологічного апарату. Коректне тлумачення базових понять є необхідною умовою наукової обґрунтованості будь-якого педагогічного дослідження, адже саме через поняття фіксуються межі предмета, визначається логіка аналізу та вибудовується методика роботи з навчальним матеріалом. У контексті вивчення новітньої історії України, зокрема теми Помаранчевої революції 2004 року, питання точності дефініцій набуває особливої ваги, оскільки джерельна база характеризується різноманітністю форм, високим ступенем емоційної насиченості та безпосередньою включеністю подій у сучасний суспільно-політичний дискурс.

Історичне джерело в сучасній історіографії та методиці навчання розглядається не лише як носій фактичної інформації про минуле, а як складний культурний і соціальний феномен, що відображає умови, мотиви та ціннісні орієнтири часу свого створення. Такий підхід зумовлює необхідність системної класифікації джерел за їх походженням, формою фіксації інформації, функціональним призначенням і пізнавальним потенціалом. Для шкільної історичної освіти це має принципове значення, адже класифікація джерел є підґрунтям для добору навчального матеріалу, визначення методів його аналізу та формування в учнів умінь критичного осмислення історичної інформації [42].

Особливе місце в структурі історичних джерел посідають візуальні джерела, які в умовах інформаційного суспільства відіграють дедалі важливішу

роль у формуванні історичного мислення старшокласників. Їх використання під час вивчення теми Помаранчевої революції відкриває широкі можливості для осмислення подій не лише на рівні фактів, а й у вимірах масових настроїв, символіки, політичної культури та громадянської активності. Водночас ефективне залучення візуальних джерел потребує чіткого розуміння їхньої типології, специфіки інформаційного наповнення та методичних підходів до інтерпретації, що зумовлює актуальність звернення до термінологічного апарату й класифікації історичних джерел у межах даного підpunkту.

Звернемося до трактування основних понять дослідження.

Поняття «історичне джерело» сформувалося в науковому дискурсі у XVIII ст., а наприкінці XIX ст. остаточно утвердилося як базова категорія історичної науки. У сучасному розумінні історичне джерело не є умовною чи уявною конструкцією, а постає реальним результатом людської діяльності, що зберігся у матеріальній або ідеальній формі, зокрема у вигляді писемних свідчень, спогадів, мемуарів чи інших форм фіксації досвіду минулого. Саме звернення до таких джерел створює підґрунтя для наукової реконструкції історичної дійсності та наближення до її об'єктивного осмислення.

Виникнення історичного джерела не має випадкового характеру, оскільки воно є продуктом цілеспрямованої діяльності людини в конкретних соціальних, політичних чи культурних обставинах. Процес створення джерела завжди був пов'язаний із певною потребою або наміром – управлінським, комунікативним, правовим, ідеологічним чи особистісним, – що визначає його зміст, форму та інформаційний потенціал для подальшого історичного аналізу [38, с. 32].

Проблематика теорії історичного джерела перебувала в центрі уваги багатьох провідних істориків минулого й сучасності, що зумовило формування кількох концептуальних підходів до осмислення його сутності в межах історичного джерелознавства. Кожен із цих напрямів відображає певний рівень розвитку історичної науки та домінуючі методологічні орієнтири відповідної епохи.

Одним із найдавніших є позитивістський підхід, у межах якого історичні джерела розглядалися як об'єктивні «речі», що містять готові або напівготові факти минулого і потребують збирання, систематизації та аналізу. Представники позитивізму виходили з переконання, що історія неможлива без документальної основи, а тому зосереджувалися на виявленні, описі та критиці джерел. Саме в цьому руслі було закладено підвалини наукової джерельної бази історії, розроблено методи джерелознавчої критики та значною мірою здійснено процес документалізації історичного знання [38, с. 31].

Марксистський напрям ґрунтувався на засадах історичного матеріалізму та трактував історичне джерело як продукт конкретних суспільних відносин, передусім класових, у межах формаційної моделі історичного розвитку. Незважаючи на ідеологічну обмеженість такого підходу та його схильність до редукції багатоманітності джерел до соціально-економічних чинників, історики-марксистки зробили вагомий внесок у розробку принципів аналізу джерел, зокрема в осмислення їх соціальної зумовленості та функціонального призначення.

Неокантіанський підхід, своєю чергою, акцентував увагу на суб'єктивному вимірі історичного джерела, розглядаючи його як продукт індивідуальної людської свідомості та психіки. Прихильники цього напрямку визнавали значення джерел для історичного пізнання, проте провідну роль відводили інтуїції історика, його здатності до інтерпретації та смислового «прочитання» фактів, зафіксованих у джерельному матеріалі.

Упродовж останніх десятиліть ХХ ст. оформився постмодерністський підхід до історичних джерел, тісно пов'язаний із процесами глобалізації історії та переосмисленням традиційних наративів. Його представники – зокрема спадкоємці Школа Анналів та дослідники інтелектуальної історії – обстоюють цивілізаційне бачення історичного процесу й трактують джерело передусім як феномен культури. У цьому контексті історичне джерело постає єдиною доступною для дослідника формою реальності минулого, через яку можливе його осмислення та інтерпретація [38, с. 31].

О. Ковальчук розглядає історичне джерело як матеріальний або нематеріальний носій історичної інформації, що охоплює сукупність артефактів минулого, сформованих у процесі розвитку природного середовища та людської культури й таких, що фіксують різні аспекти суспільної діяльності людини [17, с. 180]. Відповідно, зміст і межі поняття «історичне джерело» зумовлюються рівнем наукових уявлень конкретної історичної епохи та домінантними підходами до осмислення й інтерпретації спадщини минулого.

Якщо у традиційній історичній освіті провідне місце належало письмовим джерелам, то в сучасних наукових дослідженнях і навчальній практиці дедалі активніше залучаються візуальні матеріали, які широко представлені й у шкільних підручниках з історії. Їх використання розширює пізнавальні можливості учнів, дозволяючи не лише осмислювати, а й образно сприймати історичне минуле через фотографії, художні твори та репродукції, що створюють наочний зв'язок із подіями минулих епох.

Поняття візуальне джерело трактується як різновид історичного джерела, у якому інформація про минуле закодована у візуальній формі (образі) та передається за допомогою зорового сприйняття; до нього належать зображення, створені людиною або зафіксовані технічними засобами, що відображають соціальну, політичну, культурну чи повсякденну реальність певної історичної епохи [37, с. 31].

Зображувальні (візуальні) джерела є особливою групою історичних джерел, у яких інформація зафіксована у формі образів і сприймається передусім за допомогою зорових відчуттів. Візуальні образи вирізняються високим рівнем наочності, емоційної переконливості та відносної доступності для розуміння, що зумовлює їхню значну пізнавальну цінність. Водночас закладений у них смисловий код не завжди є однозначним: для представників інших епох або цивілізацій він може виявитися складним для інтерпретації без урахування культурного, соціального й історичного контексту створення джерела [32].

Традиційно до зображувальних джерел відносять художні зображення, виконані на різних матеріалах (камінь, кераміка, кістка), скульптуру, живопис

(монументальний, станковий, мініатюрний), графіку, плакати, а також художню й документальну фотографію, кінострічки та відеоматеріали. Останні групи, як правило, фіксують події, сучасні моменти їх створення, що надає їм особливої цінності для вивчення новітньої історії.

Вагоме місце серед зображувальних джерел посідають фотографії, кіно- та відеодокументи. Фотографія як історичне джерело відображає реальність свого часу, однак потребує спеціального методичного підходу до аналізу. Це зумовлено її масовістю, широкою доступністю, безпосередньою наближеністю до зафіксованих подій і високим рівнем конкретизації візуальної інформації. Відсутність або обмеженість текстових пояснень робить необхідним «прочитання» зображення, що вимагає відповідних знань, розуміння історичних обставин, а також ідентифікації подій і постатей, представлених на фотографії.

Усі візуальні джерела у науково-методичній традиції поділяють на три основні групи: реальні речові пам'ятки минулого, образотворчі (образні) засоби та умовно-графічні засоби [32].

До образних візуальних джерел належать ті, що сприяють формуванню в учнів емпіричних уявлень про минуле, дають змогу наочно уявити історичну подію чи явище, «побачити» історичну реальність. Такі джерела представлені малюнками сучасних авторів, створеними за сюжетами навчального тексту, репродукціями творів образотворчого мистецтва на історичну тематику, а також документальними зображеннями. Вони виконують важливу пізнавальну й емоційно-образну функцію, наближаючи школярів до історичного контексту.

Умовно-графічні візуальні джерела відображають кількісні та якісні характеристики історичного процесу, істотні ознаки подій і явищ, властивості історичних понять, а також хронологічні, просторові й причинно-наслідкові зв'язки. Завдяки цьому вони сприяють формуванню в учнів абстрактних, узагальнених уявлень про минуле та розвитку теоретичного мислення. Карти, схеми, плани, креслення й таблиці допомагають глибше осмислити навчальний матеріал, проникнути в сутність історичних фактів і усвідомити логіку та закономірності історичного розвитку.

Науковий дискурс демонструє різноманіття підходів до тлумачення концепту «візуальна історія», що зумовлено міждисциплінарним характером цього напрямку досліджень. Так, у разі розуміння візуальної історії як «історії образів, заснованої на семіотичному понятті репрезентації», дослідницький фокус зміщується на аналіз взаємодії бачення й мови, візуального та текстуального вимірів історичного пізнання. У такій перспективі ключовим стає вивчення способів конструювання значень через образи та їхнього співвідношення з наративними формами осмислення минулого.

Польський дослідник Пьор Вітек наголошує на дуалістичній природі візуальної історії, розглядаючи її, з одного боку, як сферу аналізу візуальних репрезентацій минулого, а з іншого – як спосіб репрезентації та оповіді про минуле за допомогою образів. Таке трактування інтегрує візуальну історію до академічного наукового поля та передбачає переосмислення історичної реальності крізь призму історії образів. Водночас минуле може не лише відтворюватися в образах, а й існувати у формі образів або навіть бути ними сформованим. У цьому контексті М. Баль слушно зауважує, що візуальність може як мати, так і не мати безпосереднього історичного виміру [15, с. 126].

Більш комплексне визначення пропонує польська історикиня Дорота Скотарчак, яка трактує візуальну історію як мультидисциплінарно зорієнтовану дослідницьку субдисципліну, спрямовану на аналіз (аудіо)візуальних репрезентацій у їхньому історичному контексті. У такому розумінні візуальна історія об'єднує всі форми візуалізації минулого та історичних знань і охоплює дослідницькі поля, що перебувають на перетині історії та історіографії, фотографії, кінематографа, образотворчого мистецтва, нових медіа та інших способів образного відтворення минулого [15, с. 127].

До основних завдань візуальної історії належить, по-перше, з'ясування ролі, яку (аудіо)візуальні образи відіграють у формуванні уявлень про минуле, нерідко виступаючи альтернативою або доповненням до академічної історіографії. По-друге, важливим є вироблення адекватних методів дослідження, необхідних для аналізу (аудіо)візуальних репрезентацій як

відносно нових форм історичної рефлексії та специфічного типу історичних джерел.

Отже, візуальна історія спрямована на осмислення значення аудіовізуальних матеріалів у професійній діяльності історика, визначення їхнього внеску у формування образів минулого та оцінку їхнього пізнавального потенціалу як історичних джерел. При цьому поняття аудіовізуальних матеріалів охоплює не лише джерела у вузькому розумінні, а й будь-які способи візуального представлення минулого, незалежно від того, чи є вони рухомими, озвученими або статичними.

Історичні джерела вирізняються надзвичайною різноманітністю за походженням, формами фіксації та інформаційним наповненням, що зумовлює їхню методологічну складність і неоднорідність. Саме тому в джерелознавстві тривалий час існують і співіснують різні класифікаційні моделі, покликані впорядкувати джерельний масив і полегшити його науковий аналіз. Усі ці схеми тісно пов'язані з трактуванням самого поняття історичного джерела й значною мірою залежать від панівних теоретичних підходів у конкретний історіографічний період.

Однією з перших є класифікація за метою створення джерела, запропонована Йоганн Густав Дройзен. Згідно з нею історичні джерела поділяються на ненавмисні, тобто такі, що безпосередньо фіксують факти як «залишки» діяльності, навмисні – свідомо створені свідчення, а також змішані, або пам'ятники, які поєднують ознаки обох груп [38, с. 55].

Інший впливовий підхід – класифікація за ступенем близькості джерела до історичного факту, сформульована Ернст Бернгейм наприкінці XIX ст. У межах цієї схеми джерела поділяються на залишки та традицію. Такий поділ мав не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки визначав характер джерелознавчої критики: для джерел традиції застосовувалися як зовнішня, так і внутрішня критика, тоді як для залишків вважалася достатньою переважно зовнішня.

Поширення набула також класифікація за носієм інформації, відома з праць Едвард Фрімен, який виокремив речові, письмові та словесні джерела. У дещо трансформованому вигляді ця схема була адаптована в радянський період, де джерела класифікувалися за способом кодування й збереження інформації та поділялися на кілька типів.

Компромісний варіант запропонував Александру Ксенополь, поєднавши критерії мети створення та матеріального носія. У цій системі джерела розмежовувалися на речові пам'ятники та документи, які могли бути як ненавмисними, так і усвідомлено створеними [38, с. 55].

Своєрідний підхід розробив Крістіан Ерслев, який класифікував джерела за способом відображення ними історичного факту. Він виділяв залишки людської та природної діяльності, а також вироби, створені людьми, і факти сучасного життя, що дають опосередковане уявлення про події минулого.

Значний внесок у розвиток джерелознавчої теорії зробив Олександр Лаппо-Данилевський, запропонувавши розмежування джерел на ті, що зображують історичне явище, і ті, що лише відображають його. Перші забезпечують відносно безпосереднє сприйняття події, тоді як другі потребують складної інтерпретації та «розшифрування» прихованої інформації.

У радянському джерелознавстві набула поширення класифікація джерел відповідно до соціально-економічних формацій, побудована на марксистсько-ленінській моделі історичного розвитку. Вона підпорядковувала джерельний аналіз ідеологічним засадам формаційного підходу [38, с. 55].

Поряд із цими теоретичними моделями широко застосовується й класифікація за видами джерел, що має прикладний характер. У її межах виокремлюють літописи, актові матеріали, мемуари, періодичну пресу та інші різновиди джерел, що дозволяє систематизувати джерельну базу залежно від завдань конкретного історичного дослідження.

Типологічна класифікація історичних джерел ґрунтується на виокремленні спільних, сутнісних ознак, що визначають спосіб фіксації, кодування та відтворення історичної інформації. Визначальними критеріями такого поділу є

характер інформаційного коду, засіб його матеріального втілення, а також походження джерел, їх хронологічно-географічна прив'язка, форма і зміст. Саме ці параметри дозволяють систематизувати різномірний масив джерельних матеріалів і окреслити специфіку їх інформаційного потенціалу.

У межах типологічної класифікації традиційно виділяють такі основні типи історичних джерел: речові, словесні (вербальні), зображальні, звукові (фонічні) та поведінкові. З урахуванням особливостей кодування інформації окремі дослідники також виокремлюють кіновідеофотодокументи як самостійний тип джерел. Такий підхід відображає прагнення врахувати розвиток технічних засобів фіксації історичної реальності та розширення джерельної бази історичної науки [38, с. 56].

Водночас ця класифікація має певною мірою умовний характер, оскільки не завжди адекватно відображає специфіку фіксації джерельної інформації в межах окремих типів. У низці випадків поняття «спосіб кодування» фактично підмінюється характеристикою матеріального носія інформації. Так, фотодокументи є різновидом зображальних джерел, а фонічні записи можуть фіксувати словесну, поведінкову або знакову інформацію й здійснюватися на різних матеріальних носіях.

Словесні джерела, у свою чергу, охоплюють як усну мову, так і писемні тексти різних форм – рукописні, машинописні, друковані, електронні. Значна частина зображальних джерел має речову природу і може розглядатися як підтип речових джерел. Проте виокремлення зображальних джерел в окрему типологічну групу є методологічно виправданим, оскільки вони, на відміну від більшості речових пам'яток, передають у формі образів цінну історико-культурну інформацію про духовні, художні, стилістичні та ментальні особливості певної епохи й потребують спеціальних методів аналізу [38, с. 56].

У сучасному джерелознавстві дедалі більшого поширення набуває підхід, за якого критерієм типологічної класифікації виступає «явище», тобто зовнішня форма джерела, його матеріальні властивості та ознаки, доступні для первинного сприйняття. Саме ця форма здебільшого дозволяє встановити спосіб

відображення дійсності в джерелі та механізм отримання з нього історичної інформації. Важливу роль у такій класифікації відіграють знакові системи – предмет, зображення, слово, звук, – а також сукупність спільних рис, що відрізняють джерела одного типу від джерел інших типологічних груп.

Історичні джерела характеризуються надзвичайною різноманітністю за своєю природою, що зумовлює існування в джерелознавстві численних класифікаційних схем. Більшість із них безпосередньо пов'язані з трактуванням самого поняття історичного джерела та значною мірою залежать від методологічних підходів, доміантних у певний період розвитку історичної науки. Узагальнено можна виокремити кілька основних підходів до класифікації джерел, які ґрунтуються на різних критеріях – меті створення, ступені наближеності до історичного факту, носієві інформації, способах відображення дійсності тощо.

У межах типологічної класифікації визначальними критеріями поділу історичних джерел виступають спосіб кодування інформації, засоби її фіксації та відтворення, а також походження, хронологічно-географічні параметри, форма і зміст. Відповідно до цих ознак зазвичай виділяють кілька основних типів джерел: речові, словесні (вербальні), зображальні, звукові (фонічні), поведінкові та конвенціональні. Окремі дослідники, зважаючи на специфіку фіксації інформації, пропонують також виокремлювати кіновідеофотодокументи як самостійний тип джерел [38, с. 57].

Разом із тим така класифікація має умовний характер, оскільки не завжди адекватно відображає специфіку способів фіксації та трансляції інформації в межах окремих типів. Нерідко поняття «спосіб кодування» підмінюється уявленням про матеріальний носій інформації. Так, фотодокументи можуть розглядатися як різновид зображальних джерел, а звукові записи – як носії словесної, поведінкової або знакової інформації, зафіксованої на різних матеріальних основах. Словесні джерела, своєю чергою, охоплюють як усну мову, так і писемні тексти у рукописній, друкованій чи електронній формах. Більшість зображальних джерел водночас є речовими, що дозволяє трактувати їх

як підтип останніх. Однак виокремлення зображальних джерел в окрему категорію є методологічно виправданим, оскільки вони містять специфічну історико-культурну інформацію, передану в образній формі, та потребують особливих методів аналізу.

У сучасних дослідженнях дедалі частіше як критерій типологізації джерел використовується їх форма, зовнішні властивості та ознаки, доступні для первинного сприйняття. Саме матеріальна форма джерела дає змогу визначити спосіб відображення ним дійсності та характер отримуваної з нього інформації. Важливу роль у такій класифікаційній схемі відіграють знакові системи – предмет, зображення, слово, звук, – а також сукупність спільних рис, що відрізняють джерела одного типу від інших.

Згідно з цією схемою виділяють шість основних типів історичних джерел. Речові джерела охоплюють усі матеріальні об'єкти, створені або змінені людиною, – пам'ятки архітектури, знаряддя праці, предмети побуту, озброєння, культові споруди, технічні винаходи різних епох. Попри значне різноманіття, їх об'єднує спільний спосіб кодування інформації через матеріальні властивості об'єкта, що зумовлює використання подібних методів дослідження.

Словесні (вербальні) джерела характеризуються тим, що основним носієм інформації в них є слово, зафіксоване в усній чи писемній формі. До цього типу належать пам'ятки мови, усна народна творчість, писемні джерела різних жанрів, а також сучасні електронні тексти. Їх дослідження ґрунтується передусім на лінгвістичних і філологічних методах аналізу [38, с. 57].

Зображальні джерела містять інформацію, передану у формі образів – від найдавніших наскельних малюнків і орнаментів до живопису, скульптури, фотографії та кіномистецтва. Для включення цих джерел у науковий обіг інформація, зафіксована в образній формі, має бути інтерпретована й подана в описовому або кількісному вигляді, за винятком випадків їх використання з ілюстративною метою.

Звукові (аудіальні) джерела охоплюють записи музичних творів, пісень, а також усної мови, що може поєднуватися з музичним чи іншим звуковим

супроводом. Вони є особливо важливими для дослідження історії культури, релігії та духовного життя й потребують застосування методів аудіоаналізу та звукової експертизи.

Поведінкові джерела фіксують інформацію про дії, вчинки, звичаї, обряди та ритуали, що сприймаються безпосередньо або відтворюються за допомогою різних форм мистецтва й медіа. Вони можуть мати комплексний характер, поєднуючи словесні, зорові та звукові елементи, що зумовлює необхідність використання сукупності методів їх дослідження.

Конвенціональні джерела ґрунтуються на системах умовних знаків і символів, які передають відкриту або зашифровану інформацію. До них належать графічні знакові системи, схематичні зображення, а також проектно-технічна документація на різних носіях. Залежно від характеру поєднання знакових і словесних елементів ці джерела можуть розглядатися як різновид словесних або зображальних, що зумовлює комплексний підхід до їх аналізу [38, с. 58].

Отже, типологічна класифікація історичних джерел, побудована на споріднених ознаках кодування інформації, попри свою умовність, залишається найбільш уживаною та широко застосовується як у науково-дослідній, так і в навчальній практиці.

Історичні джерела охоплюють сукупність матеріальних і нематеріальних свідчень, у яких зафіксовано минуле людства, зокрема речові пам'ятки, зображення, писемні тексти, архітектурні споруди, мови та традиції народів. Українська методистка Г. Яковенко пропонує класифікацію історичних джерел, виокремлюючи:

- образотворчі (скульптура, живопис),
- речові (предмети праці й повсякденного побуту)
- письмові (літописи, хроніки, офіційні документи)

джерела [43, с. 131].

Поняття історичного джерела в історичній науці зазнало суттєвої еволюції, що відобразилося і в підходах до його використання в освітньому процесі. У

межах сучасного наукового дискурсу історичні джерела розглядаються як носії різноманітної інформації про минуле, створені в конкретних соціальних, політичних і культурних умовах. Таке розуміння зумовлює необхідність аналізу не лише змісту джерела, а й обставин його виникнення, мети створення, авторської позиції та способів сприйняття.

Різноманітність історичних джерел потребує їх упорядкування, що зумовило появу численних класифікацій у джерелознавстві. Найпоширенішими є підходи, які передбачають поділ джерел за формою фіксації інформації, походженням, змістом і функціональним призначенням. Такі класифікаційні моделі дозволяють розглядати джерела як цілісну систему, у межах якої кожен тип виконує специфічну роль у відтворенні історичної реальності та забезпечує різні рівні пізнання минулого.

Окрему групу в цій системі становлять візуальні джерела, що передають історичну інформацію у формі зображення. Їх специфіка полягає в поєднанні інформативності та образності, що забезпечує багаторівневе сприйняття історичного матеріалу. На відміну від текстових джерел, візуальні матеріали апелюють не лише до логічного мислення, а й до емоційної та ціннісної сфер, відображаючи символіку, соціальні уявлення та ментальні особливості певної епохи.

У педагогічному контексті значення візуальних джерел визначається їх здатністю активізувати пізнавальну діяльність учнів і сприяти формуванню історичного мислення. Робота з візуальними матеріалами передбачає аналіз композиції, образів, символів, а також співвіднесення з історичним контекстом і текстовими джерелами. Такий підхід дозволяє розглядати візуальні джерела не як ілюстрацію до навчального матеріалу, а як самостійний об'єкт історичного аналізу.

Особливу актуальність візуальні джерела набувають у процесі вивчення новітньої історії, де значна частина історичної інформації зафіксована саме у візуальній формі. Фотографії, плакати, відеоматеріали та інші візуальні свідчення дозволяють відтворити атмосферу подій, зафіксувати масові настрої

та механізми суспільної мобілізації, що є важливим для глибшого осмислення історичних процесів.

Таким чином, звернення до теоретичних підходів у розумінні історичних джерел і їх класифікації створює підґрунтя для осмислення ролі візуальних джерел у структурі шкільної історичної освіти. Їх місце визначається не лише формою подання інформації, а й можливістю поєднання пізнавального, аналітичного та ціннісного компонентів навчання історії.

1.2. Візуальні джерела як засіб вивчення новітньої історії України

Вивчення новітньої історії України в закладах загальної середньої освіти висуває підвищені вимоги до добору та використання навчальних джерел, здатних відобразити складність, динамізм і багатовимірність суспільно-політичних процесів кінця ХХ – початку ХХІ ст. Події цього періоду вирізняються безпосередньою близькістю до сучасності, наявністю великої кількості різноспрямованих інтерпретацій і активною присутністю в колективній пам'яті суспільства. За таких умов особливого значення набувають засоби навчання, які дозволяють поєднати фактологічну точність із розумінням контексту, настроїв і символічних смислів історичних подій, що є принципово важливим для формування в учнів цілісного бачення новітньої історії.

Візуальні джерела посідають особливе місце у структурі історичних джерел новітнього часу, оскільки вони фіксують події та явища у формі образів, доступних для безпосереднього сприйняття. На відміну від письмових текстів, візуальні матеріали передають інформацію через зображення, символи, композицію та колір, що дозволяє відтворювати не лише фактологічний бік подій, а й їхній емоційний та ціннісний контекст. Для новітньої історії України характерне активне використання візуальних форм комунікації, що відображає загальні тенденції розвитку медіакультури наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Зорове сприйняття інформації посідає рівнозначне місце поряд зі слуховим, тактильним та інтелектуальним каналами пізнання. Однією з визначальних характеристик більшості зображальних історичних джерел є безпосередня фіксація подій у момент їхнього перебігу, що забезпечує високий рівень автентичності відображуваної реальності. Фото-, кіно- та відеодокументи образно відтворюють конкретні просторово-часові параметри історичної дійсності, виступаючи своєрідними візуальними відбитками певної епохи. Закладена в них інформація потребує аналітичного «прочитання» та інтерпретації, проте за своєю інформативністю ці джерела не поступаються писемним, а в окремих випадках доповнюють і розширюють можливості історичного пізнання [21, с. 215].

Події Помаранчевої революції 2004 року стали одним із перших масштабних суспільно-політичних процесів в Україні, широко зафіксованих у візуальному просторі. Фотографії, відеозаписи, телевізійні трансляції та агітаційна продукція сформували візуальний образ революції як події загальнонаціонального значення. Саме тому аналіз візуальних джерел є необхідним компонентом осмислення цієї теми в освітньому процесі. Візуальні матеріали не лише ілюструють перебіг подій, а й впливають на формування суспільних уявлень про них. Вони фіксують масовість протестів, поведінку учасників, реакцію влади та роль символів у мобілізації громадян. Через зображення відтворюється атмосфера напруження, солідарності та очікування змін. Це надає візуальним джерелам особливої цінності для вивчення новітньої історії.

– Візуальні джерела посідають особливе місце серед історичних джерел, оскільки здатні фіксувати не лише подієвий бік історичного процесу, а й просторові, емоційні та комунікативні характеристики епохи. Фотографії, відеоматеріали, плакати, карикатури, телерепортажі та інші візуальні свідчення новітнього часу відображають механізми публічної мобілізації, форми політичної участі, символіку протесту й способи конструювання суспільних наративів. У навчальному процесі вони виступають не просто ілюстративним

доповненням до текстових джерел, а самостійним об'єктом аналізу, який потребує критичного осмислення, інтерпретації та зіставлення з іншими видами джерельної інформації [2, с. 138].

Застосування візуальних джерел як засобу вивчення новітньої історії України створює сприятливі умови для розвитку історичного мислення старшокласників, зокрема вмінь аналізувати джерело з урахуванням авторства, мети створення, цільової аудиторії та історичного контексту. На прикладі подій Помаранчевої революції 2004 року візуальні матеріали дозволяють простежити трансформацію суспільних настроїв, роль медіа та візуальної символіки у формуванні громадянської активності, а також вплив публічного простору на перебіг політичних процесів. Саме тому осмислення дидактичного потенціалу візуальних джерел та визначення методичних підходів до їх використання є необхідною передумовою ефективного викладання новітньої історії України в 11 класі.

Фотографія акумулює різнопланові свідчення, зафіксовані в об'єктиві як цілеспрямовано, так і випадково. Вона здатна документувати значущі події, відтворювати природні ландшафти та інтер'єрні простори, а також репрезентувати окремих осіб чи соціальні групи в офіційних або неформальних ситуаціях. Уважний аналіз фотографічних зображень часто дозволяє виявити значно ширший спектр інформації, ніж той, який передбачався автором у момент зйомки. Так звана «застигла мить» постає інформативним і виразним фрагментом індивідуального та суспільного буття, на основі якого можливо реконструювати розгорнуту картину життєвих процесів і соціальних взаємодій [21, с. 215].

Фотографії є різновидом історичних джерел, що перебувають у безпосередньому соціокультурному оточенні учнів, і виконують широкий спектр функцій – від документально-інформаційних до виховних. Вони посідають важливе місце у процесі розвитку творчого потенціалу здобувачів освіти, активізації їхньої пізнавальної діяльності та формування цілісних уявлень про історичне минуле.

Актуальність залучення візуальних джерел, а найбільше фотографій, у процесі навчання історії визначається сукупністю взаємопов'язаних чинників, характерних для сучасного освітнього простору.

По-перше, суттєвих змін зазнала сама модель споживання інформації: відбувається відхід від переважно текстоцентричних форм навчання на користь інтерактивних та візуально насичених форматів. Сучасні учні дедалі частіше сприймають і опрацьовують навчальний матеріал через зображення, відеофрагменти та інші візуальні компоненти, що впливає на ефективність засвоєння знань.

По-друге, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і розширення можливостей мережі Інтернет значно спростили доступ учителів та здобувачів освіти до різноманітних візуальних ресурсів. Водночас це актуалізує проблему їх науково обґрунтованого відбору, систематизації та методично доцільного використання в освітньому процесі з історії.

По-третє, застосування візуальних джерел сприяє підвищенню пізнавальної мотивації учнів, активізує інтерес до історичного матеріалу та створює сприятливі умови для формування критичного мислення. Здатність аналізувати, інтерпретувати й оцінювати візуальну інформацію набуває особливого значення в умовах домінування візуальних форм комунікації в сучасному суспільстві [1, с. 79].

Сукупність зазначених чинників формує нову інформаційну культуру, у межах якої візуалізація виступає невід'ємним елементом процесу пізнання. У цьому контексті дослідження проблеми ефективного використання візуальних джерел на уроках історії дає змогу окреслити методичні стратегії, що відповідають вимогам сучасної освітньої парадигми та забезпечують глибше й усвідомленіше засвоєння історичних знань [16, с. 42].

Робота учнів із фотографіями як різновидом історичних джерел пов'язана не лише з реалізацією пізнавальних завдань, а й із формуванням умінь самоідентифікації з культурною традицією та спільнотою власної батьківщини. Як опосередкований і статичний наочний засіб навчання, фотографія має

відповідати як специфіці візуального джерела, так і дидактичним цілям, визначеним учителем. Ефективне використання фотографічних матеріалів у навчальному процесі передбачає дотримання низки умов: відповідність зображення темі уроку, цілеспрямований і систематичний характер споглядання, а також обов'язкове завершення роботи формулюванням узагальнень і висновків. Організація навчальної діяльності за таких підходів сприяє розвитку в учнів умінь аналізу й синтезу, спостереження, узагальнення та абстрагування. Освітній процес містить численні ситуації, у яких фотографія може бути ефективно використана як ілюстративний матеріал або як самостійне джерело знань [21, с. 215].

Робота з візуальними джерелами на уроках історії має здійснюватися вчителем цілеспрямовано та системно, на основі чітко вибудованого алгоритму діяльності. Послідовне й поетапне опрацювання таких джерел із урахуванням вікових та пізнавальних особливостей учнів оптимізує навчальний процес, надає йому усвідомленого характеру та створює передумови для розвитку історичного й критичного мислення [8, с. 41].

Основне завдання роботи з візуальними історичними джерелами полягає у формуванні в учнів умінь і навичок самостійного здобуття знань із різноманітних джерел, їх аналізу, інтерпретації та творчого застосування в подальшій навчальній і пізнавальній діяльності. У цьому контексті йдеться про розвиток ключових складових компетентності – системи знань, практичних умінь і навичок, а також обізнаності, що забезпечує здатність ефективно працювати з історичною інформацією [30, с. 19].

Залучення різноманітних візуальних джерел у процесі викладання історії в закладах загальної середньої освіти забезпечує реалізацію якісно нового підходу до опанування навчального матеріалу. Воно сприяє більш глибокому осмисленню та стійкішому запам'ятовуванню історичних подій учнями, формує в них конкретні уміння й навички аналізу історичної інформації, розвиває здатність до самостійного судження, а також формує життєву й громадянську

позицію. Паралельно вдосконалюються навички пошуку, відбору та систематизації історичних відомостей.

Використання візуальних джерел на уроках історії водночас оптимізує діяльність учителя, створюючи умови для активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти та підвищення ефективності навчального процесу загалом.

Типологія візуальних джерел, релевантних темі Помаранчевої революції, є достатньо різноманітною та багатовимірною. До неї належать:

- фотографії масових акцій протесту,
- портретні знімки учасників подій,
- панорамні кадри майданів і площ, де відбувалися зібрання,
- візуальні матеріали агітаційного характеру, такі як плакати, листівки, банери та символіка протестного руху.

Важливим елементом візуального простору революції стала кольорова символіка, передусім використання помаранчевого кольору як маркера ідентичності та єдності. Карикатури та сатиричні зображення відображали суспільну реакцію на політичні процеси та сприяли формуванню критичного ставлення до влади. Окреме місце посідають інтернет-меми та графічні матеріали, поширювані через цифрові платформи. Вони демонструють трансформацію форм політичної комунікації в умовах інформаційного суспільства. Кожен із зазначених типів візуальних джерел має власну специфіку та інформаційний потенціал. Їх комплексне використання дозволяє створити цілісне уявлення про події 2004 року.

Візуальні джерела – картини, малюнки, фотографії, плакати, карикатури тощо – становлять самостійний різновид історичних джерел, здатний передавати інформацію, яка за своєю змістовністю й емоційною насиченістю нерідко не поступається, а інколи й перевершує текстові матеріали. Їх специфіка полягає у відкритості до багатоваріантної інтерпретації, що створює умови для осмислення історичних подій через призму особистого досвіду, уявлень і рефлексій здобувачів освіти. Високий рівень наочності та виразності візуальних матеріалів

зумовлює їх доступність і привабливість для сучасних учнів, сприяючи глибшому та більш усвідомленому засвоєнню історичного змісту.

На думку В. Молоткіної, використання візуальних джерел є важливим складником шкільної історичної освіти, оскільки вони охоплюють увесь спектр наочних засобів, що застосовуються в процесі навчання історії [25, с. 230]. У цьому контексті візуальне джерело в історичних дослідженнях за своєю сутністю співвідноситься з поняттям «наочність», виступаючи ефективним засобом пізнання минулого.

Як і будь-який інший тип історичних джерел, візуальні матеріали є основою для активізації пізнавальної діяльності учнів. Робота з ними сприяє розвитку вмінь аналізувати, інтерпретувати й критично оцінювати інформацію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виявляти характерні риси історичних епох та формувати власні судження щодо подій минулого [14, с. 710].

Використання візуальних джерел на уроках історії в 11 класі передбачає цілеспрямоване формування в учнів спеціальних навичок роботи з історичною інформацією, зокрема вмінь критичного сприйняття зображення, розмежування факту й інтерпретації, а також усвідомлення умов створення та функціонального призначення візуального джерела.

Візуалізація може бути інтегрована на всіх етапах освітнього процесу: під час актуалізації та корекції набутих знань, опрацювання нового навчального матеріалу, його узагальнення й повторення, контролю та систематизації результатів навчання, виконання домашніх завдань і організації самостійної роботи здобувачів освіти. Така універсальність зумовлена багатофункціональним характером візуалізації в навчальній діяльності, зокрема її здатністю стимулювати розвиток уяви, фантазії та асоціативного мислення, формувати навички логічних міркувань і встановлення аналогій, сприяти розвитку емоційного інтелекту й толерантності, а також враховувати індивідуальні особливості сприйняття та обробки інформації. Водночас візуалізація виконує діагностичну функцію, забезпечуючи можливість контролю

повноти, якості та характеру засвоєння навчального матеріалу учасниками освітньої взаємодії [6].

У педагогічному середовищі методи та прийоми візуалізації не обмежуються лише унаочненням навчальної інформації чи окресленням її смислового контексту, а сприяють формуванню цілісного та повного її сприйняття. Важливим є й розвивальний потенціал візуалізації, оскільки вона активізує процеси осмислення й уточнення сприйнятих образів, поглиблює їх розуміння та дозволяє розглядати навчальний матеріал у динаміці змін і розвитку.

У навчальному процесі візуальні джерела функціонують як важливі носії історичної інформації та засоби опанування нових знань. Виконуючи ілюстративну роль щодо теоретичного матеріалу, вони сприяють актуалізації наявних уявлень, їх закріпленню та контролю рівня засвоєння навчального змісту. Залучення візуальних матеріалів формує в учнів здатність мислити багатовимірно, виявляти взаємозв'язок загального й окремого в історичних процесах. У процесі оцінювання історичних подій школярі навчаються усвідомлювати суперечливість явищ та аналізувати їх з різних позицій. Комунікативна взаємодія під час виконання навчальних завдань сприяє розумінню того, що окремі історичні висновки зумовлюються системою цінностей, світоглядними орієнтаціями та індивідуальними преференціями суб'єкта інтерпретації [25, с. 231].

Особливе значення візуальні джерела мають у вивченні історії, адже дають змогу репрезентувати події минулого через фіксацію деталей повсякденного життя, інтерпретувати їх, здійснювати аналітичні узагальнення та формулювати висновки. Вони доповнюють усталені уявлення про історичні події, надають їм більшої наочності та відкривають можливість осмислення минулого з нових ракурсів. У цьому контексті візуалізація розглядається як базова складова пізнавальної діяльності, що полягає у перенесенні мислених образів із внутрішнього плану на зовнішній. Відтак ефективно застосування візуальних

методів і прийомів створює надійне підґрунтя для засвоєння нових знань і формування ключових компетентностей здобувачів освіти [6].

Візуалізація посідає ключове місце в структурі сучасних інформаційних проєктів і виступає одним із найбільш ефективних інструментів навчання. Її використання забезпечує доступне та наочне подання значних обсягів інформації, дає змогу виявити й пояснити взаємозв'язки між подіями, простежити їх хронологічну динаміку, а також відобразити трансформації в економічній, політичній, культурній та інших сферах суспільного життя. Окрім цього, візуалізація відкриває нові можливості для репрезентації архівних матеріалів і різномірних текстових джерел, розширюючи межі їх інтерпретації та сприйняття.

У навчальному процесі візуалізація може бути ефективно застосована на всіх його етапах, оскільки сприяє розвитку фантазії, уяви та асоціативного мислення, формуванню здатності до логічних умовиводів і встановлення аналогій, розвитку емоційного інтелекту й толерантності, а також урахуванню індивідуальних особливостей сприйняття та обробки інформації. Її евристичний потенціал полягає не лише в полегшенні сприйняття навчального матеріалу, а й у посиленні його розвивального впливу, активізації психічних процесів і поглибленні пізнавальної діяльності здобувачів освіти [20, с. 150].

Фотографія як вид візуального джерела має особливе значення у відтворенні подій Помаранчевої революції. Вона фіксує конкретні моменти, просторові характеристики та емоційні реакції учасників подій. Завдяки фотографіям учні можуть побачити реальні масштаби протестів, різновіковий склад учасників та характер їхньої взаємодії. Фотознімки передають невербальні аспекти подій, які складно відобразити у текстовому описі. Вони дозволяють аналізувати символіку плакатів, жестів і візуальних образів, що використовувалися протестувальниками. Фотографія створює ефект присутності, що підсилює емоційне залучення учнів до вивчення теми. Водночас вона потребує критичного осмислення, оскільки завжди відображає подію з певної точки зору. Вибір ракурсу, моменту зйомки та композиції впливає на

інтерпретацію побаченого. Це відкриває можливості для розвитку аналітичних умінь старшокласників. Таким чином, фотографія поєднує інформативний і виховний потенціал у навчанні історії [27, с. 84].

Ознайомлення учнів із фотографією як видом історичного джерела в курсі історії розпочинається на початковому етапі базової середньої освіти (5 клас) і послідовно поглиблюється до завершення шкільного навчання в 11 класі. У процесі роботи з цим типом джерел важливо акцентувати увагу школярів на специфіці фотографії як засобу фіксації історичної реальності: вона умовно «зупиняє» плин часу, закарбовуючи подію, явище або об'єкт у конкретному просторово-часовому вимірі. Аналіз фотографічних матеріалів надає можливість отримувати цінну інформацію безпосередньо від очевидців або сучасників подій, що істотно підвищує пізнавальний потенціал такого джерела.

Фотографія дозволяє відтворити різноманітні аспекти людського буття, зокрема перебіг конкретних історичних подій, особливості повсякденного життя, побуту, звичаїв, моди, виробничої діяльності та дозвілля населення, а також відобразити природні й техногенні катастрофи, міжнародні відносини, воєнні конфлікти, культурні та політичні процеси певної епохи. У цьому контексті фотографічні джерела постають своєрідною візуальною хронікою суспільного й індивідуального життя, що поєднує макро- та мікроісторичні виміри [26].

Отже, фотографія як історичне джерело вирізняється здатністю не лише репрезентувати минуле, а й слугувати інструментом його реконструкції для майбутніх поколінь, забезпечуючи збереження історичної пам'яті та формування цілісного уявлення про розвиток суспільства в різні історичні періоди.

Відеоджерела доповнюють візуальну картину Помаранчевої революції динамічним виміром. Вони відтворюють перебіг подій у часі, дозволяючи простежити їхню послідовність і розвиток. Телевізійні репортажі демонструють взаємодію між учасниками протестів, журналістами та представниками влади. Відеоматеріали фіксують мовлення лідерів, реакцію натовпу та загальний емоційний фон подій. Це сприяє формуванню уявлення про революцію як

процес, а не сукупність окремих фактів. Відеохроніка дозволяє аналізувати роль медіа у формуванні громадської думки. Вона також відкриває можливості для порівняння різних інформаційних наративів. Робота з відеоджерелами потребує розвитку навичок критичного перегляду та аналізу медіаконтенту. Учні навчаються розрізняти інформацію та інтерпретацію, факти і коментарі. Це особливо важливо у контексті сучасної інформаційної війни.

Символіка та візуальні знаки відігравали ключову роль у подіях Помаранчевої революції. Використання помаранчевого кольору стало потужним засобом самоідентифікації учасників протесту. Символи виконували функцію об'єднання та мобілізації, формуючи відчуття спільності. Вони також слугували засобом комунікації між різними соціальними групами. Аналіз символіки дозволяє учням зрозуміти механізми впливу візуальних образів на масову свідомість. Плакати та гасла відображали ключові вимоги протестного руху та його ідеологічні орієнтири. Візуальні символи фіксували цінності свободи, справедливості та демократичного вибору. Вони трансливали прості й зрозумілі меседжі, доступні широкому загалу. Це підкреслює роль візуальної культури у політичних процесах. Робота з такими джерелами сприяє розвитку критичного осмислення символів у сучасному суспільстві.

Дидактичні можливості візуальних джерел полягають у їх здатності поєднувати наочність та проблемність навчального матеріалу. Вони створюють умови для активізації пізнавальної діяльності учнів. Зображення стимулюють інтерес до теми та викликають емоційний відгук. Це сприяє кращому запам'ятовуванню історичного матеріалу. Візуальні джерела дозволяють організувати проблемно-пошукову діяльність на уроці. Учні можуть аналізувати зображення, ставити запитання та формулювати власні висновки. Такий підхід відповідає принципам компетентнісного навчання. Робота з візуальними матеріалами сприяє розвитку критичного мислення. Вона також формує навички інтерпретації та аргументації. Це робить навчальний процес більш інтерактивним та осмисленим.

Особливе значення візуальні джерела мають для формування історичного мислення старшокласників. Вони дозволяють працювати з різними рівнями історичної інформації. Учні вчаться співвідносити зображення з історичним контекстом. Це сприяє розумінню причин і наслідків подій. Візуальні матеріали допомагають усвідомити суб'єктивність історичного знання. Вони демонструють, що кожне джерело є результатом певного погляду на події. Такий підхід формує критичне ставлення до історичної інформації. Учні навчаються аналізувати джерела з урахуванням часу, авторства та мети створення. Це є важливим компонентом історичної освіти. Візуальні джерела сприяють переходу від репродуктивного до аналітичного рівня навчання.

Візуальні джерела посідають особливе місце у вивченні новітньої історії України, оскільки забезпечують безпосередній контакт учнів із образами недавнього минулого, що ще зберігається у суспільній пам'яті. Під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» вони виконують не лише ілюстративну, а й пізнавальну та інтерпретаційну функції, сприяючи глибшому осмисленню подій, їх динаміки та суспільного значення. Візуальні матеріали дозволяють актуалізувати навчальний інтерес старшокласників, адже поєднують історичний зміст із емоційно насиченим візуальним рядом, що відповідає віковим особливостям учнів 11 класу.

Дидактичні можливості візуальних джерел полягають у їх здатності концентрувати значні обсяги інформації в доступній формі та стимулювати аналітичну діяльність учнів. Фотографії, відеохроніка, плакати, карикатури та телекадри подій 2004 року дозволяють відтворити атмосферу масових протестів, особливості символіки, ролі окремих соціальних груп і механізми громадянської мобілізації. Робота з такими матеріалами сприяє формуванню навичок опису, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і просторово-часової орієнтації, що є складовими історичного мислення.

Педагогічний потенціал візуальних джерел розкривається через можливість організації проблемно-пошукової та дискусійної діяльності. Аналізуючи візуальні матеріали, учні залучаються до критичного осмислення

інформації, з'ясовують авторство, мету створення зображення, цільову аудиторію та контекст його використання. Це дозволяє показати багатовимірність історичної події, наявність різних інтерпретацій і залежність сприйняття подій від ідеологічних, політичних та ціннісних позицій, що є особливо важливим у вивченні тем політичної історії.

Педагогічний потенціал візуальних джерел виявляється також у їхньому впливі на формування громадянської компетентності. Події Помаранчевої революції наочно демонструють роль громадянської активності у суспільних змінах. Візуальні матеріали відображають приклади мирного протесту та солідарності. Вони сприяють усвідомленню значення особистої відповідальності за майбутнє держави. Через зображення учні можуть співпереживати учасникам подій. Це розвиває емпатію та емоційний інтелект. Візуальні джерела стимулюють обговорення цінностей демократії та прав людини. Вони дозволяють поєднувати історичне знання з громадянською освітою. Такий міждисциплінарний підхід підсилює виховний ефект навчання. Візуальні матеріали стають засобом формування активної громадянської позиції.

Використання візуальних джерел під час вивчення Помаранчевої революції сприяє формуванню громадянської та ціннісної компетентностей учнів. Через образи мирного протесту, масової солідарності та символів демократичного вибору старшокласники усвідомлюють значення громадянської активності, відповідальності та участі в суспільно-політичному житті. Візуальні матеріали створюють умови для емоційного переживання історичних подій, що посилює їх виховний вплив і сприяє формуванню особистісного ставлення до історії.

Таким чином, візуальні джерела під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» виступають ефективним дидактичним засобом, який поєднує навчальні, розвивальні та виховні можливості. Їх педагогічний потенціал реалізується за умови системного та методично виваженого використання, що передбачає поєднання аналізу зображень із текстовими джерелами, дискусіями та рефлексивними завданнями. Це забезпечує цілісне

сприйняття подій новітньої історії та сприяє формуванню зрілої історичної свідомості старшокласників.

Використання візуальних джерел у навчанні новітньої історії України відповідає сучасним освітнім тенденціям. Вони узгоджуються з принципами інтеграції медіаосвіти в навчальний процес. Учні отримують можливість працювати з різними видами інформації. Це сприяє формуванню медіаграмотності. Візуальні матеріали допомагають осмислювати роль інформації у політичних процесах. Вони демонструють, як візуальні образи можуть впливати на громадську думку. Такий підхід є особливо актуальним у контексті сучасних викликів. Вивчення Помаранчевої революції через візуальні джерела дозволяє поєднати історію з актуальними суспільними проблемами. Це підсилює практичну спрямованість навчання. Візуальні джерела стають важливим елементом сучасної методики викладання історії.

Загалом візуальні джерела створюють широкі можливості для осмислення подій Помаранчевої революції 2004 року в освітньому процесі. Вони дозволяють комплексно відтворити історичну реальність. Через поєднання фактичного та емоційного вимірів зображення сприяють глибшому розумінню подій. Візуальні матеріали допомагають учням побачити історію як живий процес. Вони стимулюють активну пізнавальну діяльність. Робота з такими джерелами сприяє розвитку ключових компетентностей. Це включає критичне мислення, громадянську свідомість та медіаграмотність. Візуальні джерела інтегрують навчання історії з сучасним інформаційним простором. Вони підсилюють мотивацію до вивчення новітньої історії. Такий підхід відкриває перспективи для подальшого методичного осмислення використання візуальних матеріалів у школі.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Вікові особливості учнів 11 класу в контексті вивчення новітньої історії

Вивчення новітньої історії України в 11 класі відбувається в особливому віковому та соціально-психологічному контексті, зумовленому специфікою старшого підліткового та раннього юнацького віку. Учні цього вікового періоду перебувають на етапі інтенсивного формування світоглядних орієнтацій, громадянської позиції та системи цінностей, що безпосередньо впливає на сприйняття історичних подій, особливо тих, які мають суспільно-політичний і морально-етичний вимір. Саме тому теми новітньої історії потребують особливо виваженого методичного підходу, який враховує як інтелектуальні можливості, так і емоційно-ціннісні особливості старшокласників.

Учні 11 класу характеризуються зростанням рівня абстрактного та критичного мислення, здатністю до аналізу складних причинно-наслідкових зв'язків, порівняння альтернативних інтерпретацій та самостійного формулювання суджень. Водночас для них є типовою підвищена чутливість до питань справедливості, свободи, вибору та відповідальності, що робить новітню історію особливо значущою в особистісному вимірі. Події Помаранчевої революції 2004 року, як приклад масової громадянської мобілізації та мирного протесту, сприймаються старшокласниками не лише як історичний факт, а й як простір для осмислення власної громадянської ідентичності.

Урахування вікових особливостей учнів 11 класу є необхідною передумовою ефективного добору форм, методів і засобів навчання, зокрема візуальних джерел. Візуальні матеріали здатні поєднувати раціональне й емоційне сприйняття історії, активізувати пізнавальний інтерес та сприяти

глибшому розумінню подій новітнього минулого. Саме тому аналіз вікових особливостей старшокласників у контексті вивчення новітньої історії України слугує теоретичним підґрунтям для обґрунтування методики використання візуальних джерел у навчальному процесі.

Навчання історії України в 11 класі відбувається в умовах завершального етапу загальної середньої освіти, коли учні перебувають у періоді ранньої юності, що характеризується суттєвими змінами в пізнавальній, емоційно-вольовій та соціальній сферах особистості. Саме на цьому віковому етапі відбувається інтенсивне формування світогляду, системи цінностей, громадянської позиції та здатності до самостійного осмислення суспільних процесів. Це зумовлює особливу значущість новітньої історії як навчального курсу, що безпосередньо пов'язаний із сучасністю, політичним життям, проблемами демократії, прав людини та громадянської участі.

Учні 11 класу перебувають на завершальному етапі старшого шкільного віку, що характеризується інтенсивним розвитком пізнавальних процесів, формуванням світоглядних установок і здатністю до узагальненого осмислення соціальної дійсності. У цьому віці значно зростає роль абстрактно-логічного мислення, що дає змогу аналізувати складні історичні явища в багатовимірному контексті. Старшокласники виявляють готовність до роботи з різними типами інформації, поєднуючи фактичні знання з оцінними судженнями. Вивчення новітньої історії України відповідає їхнім пізнавальним потребам, оскільки пов'язане з подіями, що мають безпосередній вплив на сучасне суспільство. Водночас ці події часто супроводжуються суперечливими інтерпретаціями, що потребує сформованого критичного мислення. Саме тому вікові особливості одинадцятикласників є визначальним чинником ефективності навчального процесу.

Психолого-педагогічні характеристики старшокласників зумовлюють специфіку їхнього сприйняття історичної інформації, зокрема візуальних матеріалів. У цьому віці учні здатні не лише фіксувати зображене, а й осмислювати приховані смисли, символи та підтексти. Візуальна інформація

розглядається ними як повноцінне джерело знань, що може доповнювати або навіть коригувати текстові повідомлення. Зростає здатність до рефлексії щодо походження, авторства та мети створення візуального матеріалу. Учні починають усвідомлювати, що зображення може бути інструментом впливу на громадську думку [3, с. 215]. Це створює передумови для глибшого аналізу новітніх історичних подій.

Інтелектуальний розвиток учнів 11 класу дозволяє їм встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями, соціальними процесами та діями окремих суб'єктів історії. Вони здатні співвідносити візуальні образи з ширшим історичним контекстом, залучаючи знання з політики, права та громадянської освіти. Така міждисциплінарність мислення особливо важлива під час вивчення новітньої історії, де події ще не мають усталених інтерпретацій. Старшокласники можуть розрізняти рівні інформації – фактичний, символічний та ідеологічний. Це дозволяє їм критично ставитися до візуальних матеріалів, а не сприймати їх як нейтральні ілюстрації. Водночас реалізація цього потенціалу потребує методично виваженого педагогічного супроводу.

Пізнавальний розвиток учнів 11 класу характеризується відносною сформованістю абстрактно-логічного мислення, здатністю до аналізу складних історичних явищ, встановлення багаторівневих причинно-наслідкових зв'язків і узагальнень. Старшокласники вже здатні працювати з різними типами джерел, порівнювати альтернативні інтерпретації подій, виявляти суперечності в історичних наративах та формулювати власні аргументовані судження. Водночас інтелектуальні можливості цього віку потребують адекватної методичної підтримки, оскільки надмірна абстрактність або перевантаження фактичним матеріалом може знижувати навчальну мотивацію й ускладнювати глибоке розуміння змісту [5 с. 26].

Емоційно-вольова сфера старшокласників характеризується підвищеною чутливістю до соціально значущих проблем, загостреним відчуттям справедливості, прагненням до свободи вибору, самовираження та суспільного визнання. У цьому віці посилюється здатність до емоційного співпереживання,

водночас формується вміння усвідомлювати й контролювати власні емоційні реакції, що має важливе значення для осмислення історичних подій із морально-етичного погляду [3, с. 215]. Учні 11 класу нерідко сприймають історичні явища крізь призму особистого досвіду, актуальних для них цінностей і життєвих орієнтирів, що особливо помітно під час вивчення подій недавнього минулого, які ще не втратили своєї емоційної та суспільної значущості.

Емоційно-вольова сфера старшокласників також істотно впливає на сприйняття історичного матеріалу. Для учнів цього віку характерна підвищена чутливість до соціально значущих проблем, пов'язаних із справедливістю, свободою вибору та громадянською відповідальністю. Події новітньої історії України, зокрема масові суспільні рухи та протести, викликають у них емоційний відгук і особистісне зацікавлення. Візуальні джерела підсилюють цей ефект, формуючи емоційне тло сприйняття історичних подій. Водночас емоційна реакція може як сприяти глибшому розумінню, так і ускладнювати об'єктивну оцінку подій. Тому важливим завданням учителя є спрямування емоційного сприйняття в русло раціонального аналізу [31].

Новітня історія України, зокрема події Помаранчевої революції 2004 року, викликає в старшокласників виразний емоційний відгук, оскільки безпосередньо пов'язана з темами громадянської активності, протесту, відповідальності за власний вибір та участі в суспільному житті. Для учнів цього віку такі події стають не лише об'єктом пізнання, а й підґрунтям для формування особистісної та громадянської ідентичності. Водночас емоційна залученість може як поглиблювати розуміння історичного матеріалу, так і спричиняти спрощені або однобічні оцінки подій, якщо навчальний процес не забезпечує умов для рефлексії, зіставлення різних позицій та аргументованого осмислення історичних фактів.

З огляду на це важливим завданням навчання історії в 11 класі є спрямування емоційно-вольового потенціалу старшокласників у русло усвідомленого аналізу та відповідального ставлення до історичного минулого. Використання візуальних джерел, які поєднують емоційний вплив із можливістю

раціонального осмислення, дає змогу активізувати пізнавальну діяльність учнів, водночас формуючи здатність до саморегуляції, морального судження та критичної оцінки історичних подій. Такий підхід сприяє гармонійному поєднанню емоційного залучення та інтелектуального аналізу, що є особливо важливим у процесі вивчення новітньої історії України [41, с. 40].

Соціальний розвиток учнів 11 класу характеризується зростанням потреби в самостійності, формуванням власної позиції щодо суспільно-політичних процесів, прагненням до участі в обговоренні актуальних проблем. Старшокласники активно взаємодіють у групах, схильні до дискусій, відстоювання власної думки та критичного ставлення до авторитетів, зокрема й до навчального матеріалу. Це створює сприятливі умови для застосування активних і інтерактивних методів навчання історії, які дозволяють учням не лише засвоювати інформацію, а й осмислювати її в процесі діалогу, аналізу та співпраці.

Ціннісні орієнтації старшокласників перебувають у стадії активного формування, що робить їх особливо сприйнятливими до змісту новітньої історії. Учні прагнуть співвіднести історичні події з власними уявленнями про мораль, відповідальність і громадянську позицію. Візуальні матеріали, насичені символікою та емоційними образами, впливають на процес осмислення цих цінностей. При цьому учні здатні усвідомлювати багатозначність історичних образів і допускати існування альтернативних поглядів. Саме у старшому шкільному віці формується здатність до толерантного ставлення до різних інтерпретацій минулого. Це є важливою передумовою розвитку історичної культури.

Когнітивні можливості учнів 11 класу дозволяють їм працювати з великими обсягами інформації, здійснюючи її систематизацію та узагальнення. Вони здатні співвідносити візуальні джерела з текстовими матеріалами, статистичними даними та усними свідченнями. Така діяльність сприяє розвитку аналітичних умінь і формуванню цілісного бачення історичного процесу. Учні можуть порівнювати різні зображення, виявляючи спільні та відмінні риси у

відображенні подій. Важливою є й здатність розрізняти факт і його інтерпретацію. Це створює умови для формування критичного історичного мислення.

Вагоме місце в навчанні історії учнів 11 класу посідає робота з візуальною інформацією, яка відповідає особливостям сучасного інформаційного середовища та когнітивним звичкам старшокласників. Сучасні учні зростають у просторі візуальної культури, де зображення, відео, графіки та цифрові медіа є домінуючими формами комунікації. Це зумовлює високу здатність до швидкого сприйняття візуальних образів, але водночас потребує розвитку навичок критичного аналізу візуальної інформації як історичного джерела [24].

Сприйняття візуальних джерел учнями 11 класу має низку особливостей. З одного боку, візуальні матеріали сприяють емоційному залученню, підвищенню інтересу до теми, створенню ефекту «присутності» в історичному контексті. Фотографії, плакати, відеохроніка подій Помаранчевої революції здатні викликати співпереживання, формувати уявлення про атмосферу масових протестів, символіку та настрої учасників. З іншого боку, емоційна насиченість візуальних джерел може призводити до поверхового або некритичного сприйняття, якщо не супроводжується належним методичним коментарем.

Учні 11 класу загалом здатні до усвідомлення умов створення візуальних джерел, розуміння авторської позиції, ідеологічної спрямованості та соціально-політичного контексту їх використання. На цьому віковому етапі формується вміння співвідносити зображення з історичною ситуацією, у межах якої воно було створене, а також оцінювати його інформаційну та смислову наповненість. Водночас ці навички не виникають спонтанно й не є однаково розвиненими в усіх учнів, що зумовлює потребу їх цілеспрямованого формування в процесі навчання історії. Без належного методичного супроводу старшокласники нерідко сприймають візуальні матеріали як «очевидний» і безпосередній відбиток реальності, не замислюючись над питаннями авторства, добору ракурсів, селекції фактів і можливих маніпулятивних впливів.

Особливої уваги потребує усвідомлення учнями того, що будь-яке візуальне джерело є результатом певного вибору й інтерпретації, а отже несе в собі суб'єктивний компонент. Фотографії, відеоматеріали, плакати чи карикатури можуть фіксувати реальні події, однак водночас передавати авторське бачення, ідеологічні акценти або емоційні установки, спрямовані на формування певного ставлення глядача. Саме тому робота з візуальними джерелами в курсі новітньої історії України має бути орієнтована на розвиток критичного мислення, вміння відрізнити факт від його інтерпретації, аналізувати символіку, композицію, візуальні акценти та приховані смисли зображень. Такий підхід сприяє не лише глибшому розумінню історичних подій, а й формуванню в учнів відповідального та свідомого ставлення до інформації в умовах сучасного медіапростору [22].

Зазначені особливості особливо наочно проявляються під час аналізу візуальних джерел, пов'язаних із подіями Помаранчевої революції 2004 року. Матеріали, що відтворюють масові зібрання громадян у публічному просторі, символіку протестного руху, атрибути колективної ідентичності та форми громадянської самоорганізації, часто справляють на учнів сильне емоційне враження й формують уявлення про єдність, масштаб і суспільну підтримку протесту. Водночас без відповідного аналізу старшокласники можуть сприймати такі візуальні образи як однозначне підтвердження масовості та одностайності громадської позиції, не замислюючись над питаннями вибіркового подання подій, можливого акцентування певних елементів або ігнорування альтернативних проявів суспільних настроїв.

У процесі навчальної роботи важливо підводити учнів до усвідомлення того, що візуальні джерела Помаранчевої революції відображають не лише перебіг подій, а й конкретну точку зору, зумовлену місцем зйомки, часом фіксації, метою створення матеріалу та аудиторією, для якої він був призначений. Аналіз символічних елементів, поведінкових моделей учасників подій, способів візуального акцентування певних деталей дозволяє старшокласникам глибше осмислити складність і багатовимірність

революційних процесів. Такий підхід сприяє формуванню в учнів уміння критично оцінювати візуальну інформацію, співвідносити емоційне сприйняття з раціональним аналізом і розуміти, що візуальні джерела є важливим, але не єдиним засобом реконструкції історичної реальності.

Важливою віковою особливістю учнів 11 класу є їхня здатність до рефлексії та самооцінки, що створює умови для осмислення власного ставлення до історичних подій. У процесі аналізу візуальних джерел старшокласники можуть не лише відтворювати інформацію, а й співвідносити побачене з сучасними подіями, особистим досвідом, сімейною та суспільною пам'яттю. Це особливо актуально під час вивчення Помаранчевої революції, яка зберігається в колективній пам'яті суспільства й часто присутня в родинних наративах.

Таким чином, вікові особливості учнів 11 класу визначають необхідність комплексного підходу до вивчення новітньої історії України, який поєднує інтелектуальне осмислення, емоційне залучення та соціальну активність. Використання візуальних джерел у навчальному процесі відповідає когнітивним і психологічним потребам старшокласників, але водночас потребує чітко продуманої методики, спрямованої на формування критичного ставлення до історичної інформації. Урахування пізнавальних, емоційно-вольових і соціальних характеристик учнів 11 класу є необхідною умовою ефективного вивчення теми Помаранчевої революції 2004 року та підґрунтям для розробки методики використання візуальних джерел у шкільному курсі історії.

Варто враховувати, що учні 11 класу перебувають у стані активного становлення власної громадянської ідентичності, що істотно впливає на сприйняття подій новітньої історії. Для них історія перестає бути лише сукупністю фактів і дат та набуває значення простору осмислення суспільних процесів, у яких вони потенційно можуть брати участь як громадяни. Події Помаранчевої революції 2004 року постають для старшокласників прикладом реального впливу громадянської активності на політичний розвиток держави, що сприяє актуалізації навчального матеріалу та підвищенню його особистісної значущості. У цьому контексті візуальні джерела виконують функцію «містка»

між історичним минулим і сучасністю, дозволяючи учням краще уявити масштаби, динаміку та емоційне наповнення подій.

Особливістю сприйняття новітньої історії учнями 11 класу є наявність різних каналів впливу на їхнє уявлення про події минулого, серед яких значне місце посідають мас-медіа, соціальні мережі та сімейні наративи. Це призводить до того, що старшокласники часто приходять на урок уже з певними уявленнями, оцінками й стереотипами щодо історичних подій, які можуть бути фрагментарними або суперечливими. Візуальні джерела, зокрема фотографії, відеохроніка, плакати та карикатури, у цьому випадку виконують не лише ілюстративну, а й коригувальну функцію, даючи змогу зіставити попередні уявлення з автентичними матеріалами епохи [23, с. 28]. Однак така робота вимагає від учнів здатності до критичного переосмислення інформації, що формується поступово й потребує методичного супроводу з боку вчителя.

Критичний аналіз візуальної інформації старшокласниками ґрунтується на поєднанні когнітивних умінь і сформованої рефлексії, характерних для цього вікового періоду. Учні 11 класу здатні не лише описувати побачене, а й аналізувати композицію зображення, звертати увагу на деталі, символіку, контекст створення та можливий вплив автора на сприйняття глядача. Разом із тим рівень розвитку цих умінь є нерівномірним, що зумовлює необхідність систематичного формування навичок роботи з візуальними джерелами як з історичними документами, а не лише як з емоційними образами. Особливої уваги потребує розвиток умінь розпізнавати маніпулятивні елементи, пропагандистські акценти та селективність подання інформації [10, с. 140].

З огляду на вікові особливості учнів 11 класу важливого значення набуває поєднання раціонального й емоційного компонентів навчання історії. Надмірна емоціалізація матеріалу може призводити до суб'єктивних оцінок і спрощеного бачення подій, тоді як виключно раціональний підхід знижує інтерес і не дозволяє повною мірою розкрити гуманітарний потенціал історичної освіти. Візуальні джерела, за умови їх науково обґрунтованого використання, дають

змогу досягти балансу між цими складниками, сприяючи глибшому осмисленню історичних процесів і формуванню ціннісного ставлення до минулого.

Важливо також враховувати, що старшокласники перебувають на етапі професійного та життєвого самовизначення, що впливає на характер їхньої навчальної мотивації. Учні 11 класу більш схильні до осмислення практичної значущості навчального матеріалу, його зв'язку з сучасністю та можливістю застосування здобутих знань у майбутньому. У цьому контексті робота з візуальними джерелами новітньої історії сприяє розвитку таких ключових компетентностей, як інформаційна, громадянська та соціальна, оскільки вимагає аналізу джерел, аргументації власної позиції та відповідального ставлення до історичної пам'яті [35, с. 8].

Особливістю старшокласників є здатність усвідомлювати контекст створення історичного джерела, зокрема візуального. Учні можуть аналізувати соціальні та політичні обставини, у яких було створено зображення, а також визначати його цільову аудиторію. Це дає змогу виявляти можливі елементи пропаганди чи маніпуляції. При вивченні подій Помаранчевої революції такі навички дозволяють розглядати фотографії та відеоматеріали як відображення суспільних настроїв і політичних стратегій. Учні навчаються бачити за конкретним кадром ширші процеси. Таким чином, візуальні джерела стають інструментом глибшого історичного аналізу.

Водночас досвід показує, що високий рівень інтелектуального розвитку не гарантує автоматичного формування навичок критичного аналізу візуальних матеріалів. Старшокласники потребують спеціально організованих навчальних завдань, які стимулюють аналітичну діяльність. Ефективними є проблемні питання, порівняльний аналіз різних типів зображень і робота з суперечливими джерелами. Такі завдання сприяють усвідомленню складності історичної реальності. У контексті новітньої історії це особливо важливо, оскільки події ще не набули остаточного осмислення. Педагогічна підтримка є необхідною умовою повноцінного засвоєння матеріалу.

Сформованість навичок медіаграмотності є ключовим чинником ефективної роботи з візуальними джерелами у старшій школі. Учні 11 класу вже мають певний досвід споживання медіаконтенту, однак не завжди усвідомлюють механізми його впливу. Навчання аналізу візуальної інформації сприяє розвитку відповідального ставлення до історичних джерел. Старшокласники вчаться ставити запитання до зображення, оцінювати його достовірність і репрезентативність. Це особливо актуально під час вивчення подій, що активно використовуються у публічному дискурсі. Таким чином, історична освіта поєднується з формуванням громадянських компетентностей [36, с. 102].

Отже, вікові особливості учнів 11 класу створюють сприятливі умови для глибокого й осмисленого вивчення новітньої історії України. Поєднання розвиненого мислення, емоційної чутливості та ціннісних пошуків зумовлює високий потенціал використання візуальних джерел у навчанні. Старшокласники здатні сприймати історію як складний і багатовимірний процес, а не сукупність окремих фактів. Водночас реалізація цього потенціалу залежить від методичної підготовки вчителя та продуманості навчальних завдань. Урахування психолого-педагогічних особливостей віку дозволяє підвищити ефективність історичної освіти. Це забезпечує формування свідомого, критично мислячого громадянина.

Вікові особливості учнів 11 класу визначають специфіку сприйняття новітньої історії України та зумовлюють потребу в активному використанні візуальних джерел у навчальному процесі. Пізнавальна зрілість, емоційна чутливість і соціальна активність старшокласників створюють сприятливі умови для глибокого осмислення подій Помаранчевої революції 2004 року, за умови науково обґрунтованого добору й методично виваженого використання візуальних матеріалів. Саме ці вікові характеристики становлять основу для подальшого обґрунтування методики роботи з візуальними джерелами, що буде розглянута в наступних підпунктах дослідження.

2.2. Специфіка вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» в старшій школі

Вивчення подій новітньої історії України в старшій школі відбувається в умовах активного формування світоглядних орієнтирів, громадянської позиції та історичної пам'яті учнів. Саме в старшому шкільному віці зростає здатність до рефлексії, критичного осмислення соціальних процесів і співвіднесення історичного досвіду з власними ціннісними установками. Це зумовлює особливу відповідальність учителя під час добору змісту, джерельної бази та методів навчання, особливо коли йдеться про події, що мають значний суспільний резонанс і залишаються предметом публічних дискусій.

Тема Помаранчевої революції 2004 року посідає особливе місце в курсі історії України, оскільки поєднує в собі політичний, соціальний і культурний виміри та безпосередньо пов'язана з процесами становлення громадянського суспільства і демократичних практик. Для старшокласників ці події є частиною «живої історії», яка зберігається у формі родинних спогадів, медіанаративів і візуальних образів, що активно циркулюють у сучасному інформаційному просторі. Така близькість теми до сьогодення водночас підвищує пізнавальний інтерес учнів і створює ризики поверхового або емоційно забарвленого сприйняття, що потребує цілеспрямованого педагогічного супроводу.

Урахування психологічних особливостей старшокласників та специфіки сприйняття ними подій Помаранчевої революції вимагає пошуку адекватних методичних рішень, здатних поєднати емоційний компонент із раціональним аналізом історичних джерел. На основі аналізу психолого-педагогічних чинників, змісту навчальної програми та особливостей джерельної бази даної теми у межах цього розділу створюється підґрунтя для розроблення авторської методики використання візуальних джерел у процесі вивчення Помаранчевої революції 2004 року в 11 класі. Запропонована методика спрямована на формування в учнів цілісного бачення подій, розвитку критичного мислення та усвідомленого ставлення до історичної пам'яті як важливої складової громадянської ідентичності.

Перш ніж перейдемо до характеристики використання візуальних джерел у контексті теми, звернемось до опису мотиваційних чинників та навчальних труднощів учнів 11 класу при роботі з темою «Помаранчева революція 2004 року в Україні».

Під час вивчення теми Помаранчевої революції 2004 року в учнів 11 класу формується особливе мотиваційне поле, зумовлене близькістю подій у часі та їхнім безпосереднім зв'язком із сучасною політичною реальністю. Для старшокласників ця тема не сприймається як «віддалене минуле», а постає як частина живої історії, що продовжує впливати на суспільні процеси сьогодення. Усвідомлення того, що події революції відбувалися за життя їхніх батьків або інших близьких родичів, підсилює особистісну значущість навчального матеріалу. Важливим мотиваційним чинником є також можливість осмислити механізми громадянської участі, протесту та захисту виборчих прав.

Тема резонує з віковими потребами одинадцятикласників у самовизначенні, пошуку справедливості та утвердженні власної позиції. Водночас інтерес підтримується емоційною насиченістю подій, образністю символів і яскравістю масових акцій. Для багатьох учнів навчальна мотивація посилюється через відчуття причетності до історії власної держави. Додатковим стимулом є можливість порівняння різних інтерпретацій подій у підручниках, медіа та сімейних наративах. Разом із тим така близькість до сучасності створює і специфічні труднощі у навчанні. Учні нерідко схильні ототожнювати історичний аналіз із власними емоційними або політичними симпатіями.

Одним із провідних мотиваційних чинників у роботі з цією темою є прагнення старшокласників зрозуміти причини й наслідки масових громадянських виступів. Учні проявляють зацікавленість у з'ясуванні того, як окремі дії громадян можуть впливати на політичні рішення та державний курс. Навчальна мотивація посилюється через актуалізацію питань вибору, відповідальності та ролі особистості в історії. Значну роль відіграє й можливість осмислення демократичних цінностей не абстрактно, а на конкретному історичному прикладі. Для частини учнів важливим стимулом стає порівняння

Помаранчевої революції з іншими суспільно-політичними подіями новітньої історії України. Водночас надмірна публіцистичність теми може ускладнювати навчальну діяльність.

Старшокласники часто стикаються з труднощами у відокремленні наукового історичного знання від оціночних суджень. Це знижує здатність до неупередженого аналізу джерел. Деякі учні демонструють поверхове сприйняття матеріалу, зосереджуючись на зовнішніх атрибутах подій. Таким чином, мотивація може мати емоційний характер, але не завжди переходить у глибоке пізнавальне зацікавлення [18].

Суттєвим мотиваційним ресурсом є використання візуальних та наративних джерел, які активізують пізнавальну діяльність учнів. Старшокласники позитивно реагують на матеріали, що дозволяють «побачити» подію, а не лише прочитати про неї [29, с. 148]. Візуальні образи Майдану, символіка протесту, масовість акцій сприяють формуванню стійкого інтересу до теми. Разом із тим саме робота з такими джерелами створює певні навчальні труднощі. Учні не завжди володіють достатніми навичками критичного аналізу візуальної інформації. Часто спостерігається тенденція до буквального сприйняття зображень без урахування контексту їх створення. Старшокласники можуть ототожнювати емоційний вплив образу з його історичною достовірністю. Це ускладнює формування аналітичного підходу до джерел. Крім того, різноманітність візуальних матеріалів може перевантажувати учнів інформаційно. За відсутності чітких методичних орієнтирів інтерес поступово трансформується у фрагментарне сприйняття подій. У результаті навчальна мотивація не завжди супроводжується глибоким осмисленням змісту.

Важливим мотиваційним чинником є можливість залучення власного досвіду родинної пам'яті. Учні із зацікавленням сприймають розповіді про участь близьких у подіях 2004 року або їхнє ставлення до революції. Це сприяє персоналізації історичного знання та підвищує навчальну активність. Водночас така особистісна залученість може створювати труднощі об'єктивного аналізу. Старшокласники інколи сприймають родинні наративи як беззаперечну істину.

Це ускладнює роботу з альтернативними інтерпретаціями подій. Навчальні труднощі проявляються також у схильності до узагальнених оцінок без опори на джерела. Деякі учні відчують внутрішній опір до критичного осмислення позицій, які поділяють їхні родичі. Така ситуація вимагає особливої педагогічної тактовності. Водночас саме через подолання цих труднощів можливе формування зрілої історичної свідомості. Мотивація у цьому випадку переходить від емоційної до рефлексивної. Однак без належної підтримки вона може швидко знижуватися.

Складність теми зумовлена також наявністю суперечливих оцінок Помаранчевої революції у суспільному просторі. Учні стикаються з різними трактуваннями подій у підручниках, медіа та соціальних мережах. Це може як стимулювати інтерес, так і викликати навчальні труднощі. Для частини старшокласників різноманіття поглядів стає джерелом пізнавального дискомфорту. Вони відчують складність у формуванні власної аргументованої позиції. Мотивація до навчання знижується, коли учень не бачить «єдино правильної» відповіді. Разом із тим саме ця невизначеність створює потенціал для розвитку критичного мислення. Труднощі виникають і через недостатній рівень сформованості умінь працювати з причинно-наслідковими зв'язками. Учні можуть зосереджуватися на подієвому ряді, ігноруючи глибинні соціально-політичні передумови. Це призводить до спрощеного розуміння революційних процесів. За таких умов мотивація потребує постійного педагогічного підкріплення [13].

Ще одним чинником, що впливає на мотивацію, є екзаменаційна спрямованість навчання в 11 класі. Старшокласники часто оцінюють тему кризь призму її значущості для підсумкового оцінювання. Якщо Помаранчева революція сприймається як складна або надто дискусійна, мотивація може знижуватися. Учні прагнуть чітких схем, дат і визначень, які легко відтворити. Натомість тема вимагає аналітичного підходу та роботи з різнорідними джерелами. Це створює навчальні труднощі для тих, хто орієнтований переважно на репродуктивне навчання. Частина учнів відчуває невпевненість у власних

знаннях через відсутність однозначних формулювань. Разом із тим для мотивованих учнів така складність стає стимулом до глибшого вивчення. Вони сприймають тему як інтелектуальний виклик. Важливою умовою є чітка структура подання матеріалу. Без цього мотивація може поступатися місцем тривожності та перевтоми.

Навчальні труднощі пов'язані також із рівнем сформованості абстрактного та критичного мислення старшокласників. Не всі учні однаково готові до аналізу політичних процесів і понять. Для частини одинадцятикласників складними є терміни, пов'язані з виборчими процедурами та демократичними інститутами. Це знижує впевненість у власних можливостях і негативно впливає на мотивацію. Учні можуть уникати активної участі в обговореннях, побоюючись помилок. Разом із тим успішне подолання цих труднощів сприяє зростанню навчальної самооцінки. Мотивація підвищується, коли учень відчуває прогрес у розумінні складних питань. Важливу роль відіграє поступове ускладнення навчальних завдань. За відсутності диференційованого підходу інтерес до теми може згасати. Таким чином, мотиваційні чинники тісно пов'язані з рівнем навчальної підтримки [39, с. 14].

У підсумку мотиваційні чинники та навчальні труднощі при вивченні теми Помаранчевої революції взаємопов'язані й взаємозумовлені. Високий емоційний потенціал теми створює сприятливі умови для зацікавлення старшокласників. Водночас саме ця емоційність ускладнює формування науково виваженого історичного мислення. Учні потребують чітких орієнтирів для роботи з джерелами та інтерпретаціями. Мотивація зростає за умови поєднання особистісної значущості матеріалу з аналітичними завданнями. Навчальні труднощі можуть виконувати і розвивальну функцію, якщо вони усвідомлюються та долаються. Важливо, щоб учні не сприймали складність теми як перешкоду. За належної методичної організації вона стає ресурсом пізнавального розвитку. Таким чином, робота з темою Помаранчевої революції відкриває значні можливості для формування зрілої навчальної мотивації.

Водночас вона вимагає врахування вікових і психологічних особливостей учнів 11 класу.

Важливо, щоб добір візуальних історичних джерел відповідав темі, меті та завданням уроку, був методично доцільним і доступним як для вчителя, так і для учнів, а також враховував їх вікові та пізнавальні особливості. Раціонально підібраний візуальний матеріал підвищує ефективність навчального процесу й сприяє усвідомленому засвоєнню історичного змісту.

Робота з візуальними джерелами на уроках історії може вибудовуватися за кількома взаємопов'язаними етапами. На мотиваційному етапі візуальні матеріали використовуються для привернення уваги здобувачів освіти та створення зацікавленості до теми. Подальша демонстрація різних інтерпретацій передбачає ознайомлення учнів із альтернативними поглядами та оцінками історичних подій, відображених у візуальних джерелах [1, с. 80].

На етапі активізації розумової діяльності такі джерела стають підґрунтям для організації обговорень, дискусій і розвитку критичного мислення. Водночас систематична робота з ними сприяє формуванню в учнів дослідницьких, творчих і логічних умінь, необхідних для аналізу та узагальнення історичної інформації.

Використання візуальних джерел дозволяє урізноманітнювати організаційні форми навчальної діяльності, залучаючи фронтальну, групову або індивідуальну роботу. Такий підхід забезпечує активну участь учнів з різним рівнем підготовки та створює умови для диференціації навчання [33].

Особливої уваги потребують етапи опису, первинної та вторинної інтерпретації візуальних матеріалів, під час яких доцільно здійснювати ґрунтовний аналіз зображень, символіки, стереотипів, авторських позицій і наукових інтерпретацій істориків. Залучення учнів до такого аналізу сприяє розвитку спостережливості, аналітичних умінь і критичного мислення.

Робота з візуальними історичними джерелами формує в учнів уміння аргументовано висловлювати власні судження й переконання, активізує їх участь у навчальному процесі, зокрема в дискусіях і колективному обговоренні [19]. Завершальним етапом має стати узагальнення результатів роботи, під час

якого вчитель формулює висновки на основі аналізу всього комплексу інформації, забезпечуючи формування в учнів цілісного уявлення про відповідні історичні події чи процеси.

Вибір конкретних візуальних джерел у межах вивчення теми повинен бути науково й методично обґрунтованим та визначатися навчальною метою уроку. Урахування вікових особливостей учнів є необхідною передумовою ефективного використання візуальних історичних джерел, оскільки саме вони створюють сприятливі умови для глибокого засвоєння інформації, її критичного осмислення та творчого обговорення у форматі дискусій, дебатів і полемік [7, с. 18].

Робота з візуальним історичним джерелом, набуває методичної результативності з позицій розвитку критичного мислення за умови, що система запитань і завдань має внутрішню логіку та ґрунтується на когнітивній таксономії Б. Блума. Зазначена модель, яка широко використовується у світовій освітній практиці, передбачає поступове ускладнення пізнавальної діяльності учнів – від елементарного відтворення й розуміння інформації до її глибокого аналізу, узагальнення та оцінювання. У цьому контексті знання розглядаються лише як вихідний, базовий рівень пізнання, тоді як повноцінне історичне мислення формується на вищих рівнях інтелектуальної діяльності [34, с. 246].

Відповідно до логіки таксономії, цілі навчання умовно поділяються на два рівні. До нижчого належать знання, розуміння та застосування, що забезпечують первинне засвоєння матеріалу. Вищий рівень охоплює аналіз, синтез і оцінювання, які передбачають осмислення історичної інформації, встановлення зв'язків і формування власних суджень. Саме така послідовність є доцільною під час опрацювання візуальних джерел, оскільки вони потребують не лише сприйняття, а й інтерпретації.

Узагальнено процес роботи з візуальним історичним джерелом можна організувати у два взаємопов'язані етапи. Перший етап спрямований на спостереження та первинне осмислення зображеного й завершується детальним описом джерела. Другий етап передбачає аналітико-інтерпретаційну діяльність,

у межах якої здійснюються аналіз, узагальнення та оцінка зображення як носія історичної інформації в контексті теми, що вивчається [34, с. 246].

На початковому, емпіричному етапі робота учнів має скеровуватися системою чітко сформульованих запитань закритого типу, запропонованих учителем або підручником. Вони орієнтовані на фіксацію змісту зображення: визначення осіб і подій, характеру дій, взаємин між зображеними, композиційного центру та головних елементів. Важливим також є з'ясування авторства й призначення зображення. Такі запитання допомагають учням виокремити ключові смислові акценти джерела, на яких ґрунтуватиметься подальша аналітична робота. Принциповим є те, що відповіді на цьому етапі мають бути здобуті безпосередньо з візуального матеріалу та його окремих елементів, без залучення зовнішніх пояснень.

Такі запитання доцільно відносити до фокусуючих або навідних, оскільки їхня функція полягає у спрямуванні уваги учнів на суттєві елементи візуального джерела та організації первинного спостереження. Їхнє використання не є обов'язковим для кожного зображення в підручнику; водночас методично виправданим є подання принаймні одного зразка в інструментальній частині як орієнтира для самостійної роботи учнів з візуальними матеріалами. Формування вміння ставити й використовувати такі запитання має відбуватися поступово та відповідати віковим і пізнавальним можливостям здобувачів освіти [34, с. 246].

На початкових етапах навчання історії (5–6 класи) учень повинен опанувати навички зв'язного опису візуального джерела, зокрема визначати його зовнішні характеристики, матеріал або спосіб виготовлення, призначення, основні складники зображення, ключові деталі, символи й знаки. У 8–9 класах, поряд з умінням описувати джерело, зростає вимога до виявлення в ньому ознак належності до певного історичного періоду, а також до виокремлення істотної історичної інформації.

На рівні старшої школи робота з візуальними джерелами набуває аналітичного характеру. Учні мають бути здатні пояснювати функціональне призначення джерела з урахуванням його типології та конкретного історичного

контексту, встановлювати зв'язок зображення з певною епохою, соціальною групою або значущими історичними подіями. Очевидно, що за відсутності належного пояснювального супроводу та системи відповідних завдань формування зазначених умінь є неможливим, оскільки вони потребують цілеспрямованої й послідовної педагогічної підтримки [34, с. 247].

На етапі інтерпретації візуального зображення доцільно забезпечити умови для вільного висловлення суджень учнів шляхом використання відкритих запитань. Вони орієнтовані на виявлення смислових, ціннісних і світоглядних вимірів твору та спонукають до міркувань щодо взаємодії зображених осіб з навколишнім середовищем, мотивів і обставин створення твору, характеру авторського задуму, а також художніх або виражальних засобів, використаних для формування образу. У межах такого аналізу важливим є також з'ясування, які духовні орієнтири, ідейні настанови чи особисті уподобання автора відбилися у зображенні, а також оцінка можливої ідеологічної зумовленості твору.

Ступінь самостійності учнів під час аналізу й інтерпретації візуального джерела, як і характер навчального матеріалу (відомий або новий), визначають рівень їхньої пізнавальної діяльності. Вона може мати репродуктивний характер, обмежуючись відтворенням уже засвоєних знань; перетворюючий – пов'язаний із переосмисленням і поєднанням інформації; або творчий, що передбачає формування власних інтерпретацій і аргументованих суджень [34, с. 247].

Застосування відкритих запитань створює умови для обміну думками між учнями, їх порівняння, уточнення та обґрунтування позицій. Таке колективне обговорення сприяє не лише розвитку мислення, зокрема критичного, а й формуванню важливих соціальних компетентностей, пов'язаних із комунікацією, толерантністю до різних поглядів та вмінням вести аргументований діалог.

Фотографії періоду Помаранчевої революції 2004 року є важливими візуальними джерелами, що фіксують не лише перебіг подій, а й емоційний стан учасників, символічний простір протесту та характер громадянської активності. Їх інтерпретація в навчальному процесі потребує застосування відкритих

запитань, які спрямовують учнів на осмислення авторської позиції, історичного контексту та ідейно-ціннісного наповнення зображення:

– **Запитання до змісту й атмосфери зображення:** Який емоційний стан людей зафіксовано на фотографії? Які деталі це підкреслюють? Яку атмосферу події передає зображення – напруження, піднесення, тривогу, солідарність? Чому? Як співвідносяться індивідуальні образи людей і масовість події на фото?

– **Запитання до простору й символіки:** Яку роль у зображенні відіграють помаранчеві кольори, стрічки, прапори? Як вони впливають на сприйняття події? Чи можна говорити про символічне значення місця, де зроблено фото (майдан, вулиця, площа)? Яке саме? Які візуальні символи можуть бути зрозумілими лише в контексті 2004 року?

– **Запитання до авторського задуму та позиції:** З якої позиції, на вашу думку, зроблено фотографію – учасника подій, стороннього спостерігача, журналіста? Як це впливає на її сприйняття? Що, на вашу думку, хотів зафіксувати автор: подію, емоцію, ідею, настрій? Обґрунтуйте. Які елементи зображення могли бути свідомо підкреслені або, навпаки, залишені поза кадром?

– **Запитання до історичного контексту:** Які риси Помаранчевої революції як суспільного явища відображено на цій фотографії? Яку інформацію про характер протесту (мирний, масовий, самоорганізований) дає це зображення? Чи можна за фотографією зробити висновки про рівень громадянської активності учасників подій? Чому?

– **Запитання до оцінки та інтерпретації:** Чи можна вважати це фото нейтральним джерелом? Які чинники можуть впливати на його «об’єктивність»? Як ця фотографія може впливати на формування історичної пам’яті про Помаранчеву революцію? Чи несе зображення ознаки ідеологізації або емоційного впливу на глядача? Які саме?

– **Рефлексивні запитання:** Які асоціації викликає це фото у сучасного глядача? Чи відрізнялися б вони у 2004 році? Чи змінилося б ваше сприйняття події, якби ви побачили лише цю фотографію без пояснювального тексту?

Залучення відкритих запитань під час роботи з фотографіями Помаранчевої революції створює умови для переходу від репродуктивного сприйняття візуальної інформації до її аналітичного та критичного осмислення. Такий підхід сприяє формуванню в учнів умінь інтерпретувати візуальні історичні джерела, аргументовано висловлювати власні судження та усвідомлювати багатовимірність історичного процесу [28, с. 149].

Застосування візуальних історичних джерел у старшій школі потребує чітко структурованого підходу, який забезпечує не лише описове сприйняття зображення, а й його глибокий аналіз та інтерпретацію. Використання спеціально розробленого алгоритму сприяє формуванню в учнів 11 класу системних умінь роботи з візуальною інформацією та розвитку історичного мислення.

Учителька історії та правознавства Войтко Л. наводить такий алгоритм роботи з візуальними історичними джерелами, який може бути використаний у процесі проведення уроків історії в 11 класі [4, с. 36]:

1. Визначення предмета зображення: що саме представлено на картині, плакаті, фотографії, кадрі кінострічки тощо (сцена повсякденного життя, політична подія, портрет, символічна композиція).

2. Установлення хронології зображених подій.

3. З'ясування підстав для датування зображення та зіставлення зроблених висновків із наявним підписом або супровідною інформацією у разі її наявності.

4. Аналіз дати створення або публікації візуального джерела та визначення мети його створення, що є особливо важливим під час роботи з плакатами й карикатурами.

5. Визначення просторового контексту: де саме відбуваються зображені події та які характерні ознаки цього місця.

6. Оцінка впливу просторового середовища на сприйняття зображеного та формування смислового навантаження джерела.

7. Характеристика зображених осіб: визначення їхньої належності до певних соціальних груп, типів або ролей, а також з'ясування причин вибору саме цих учасників для зображення.

8. Аналіз авторства: встановлення особи автора, його соціальної та політичної позиції, а також ставлення до подій, відображених у візуальному джерелі.

9. З'ясування обставин оприлюднення зображення: де і коли воно було представлено – під час подій або пізніше, в офіційних чи альтернативних інформаційних просторах.

10. Визначення типового або унікального характеру зображення для відповідного історичного періоду.

11. Узагальнююча оцінка інформаційного потенціалу джерела: чи відображає воно суспільні тенденції або явища та наскільки повно й об'єктивно передає історичну інформацію.

Запропонований алгоритм дозволяє систематизувати роботу з візуальними історичними джерелами та перевести її з рівня ілюстративного супроводу навчання на рівень повноцінного аналітичного інструменту. Його використання сприяє розвитку в учнів умінь критичного аналізу, інтерпретації та оцінювання історичних подій, що є важливим складником формування історичної та громадянської компетентностей.

Історики та методисти Мороз, П., Мороз, І., Власов, В. пропонують наступний алгоритм роботи з фотографіями [26].

1. Уважно розглянути фотографію та здійснити її детальний опис, фіксуючи всі помітні елементи зображення. Особливу увагу доцільно приділяти навіть другорядним деталям, оскільки вони можуть мати суттєве значення для подальшого аналізу та інтерпретації. На цьому етапі формулюється попереднє уявлення про подію, явище або ситуацію, зафіксовані на світлині.

2. Визначити час створення знімка (рік, пору року, історичний період). У разі відсутності точної датировки слід здійснити її орієнтовне встановлення на основі візуальних ознак, зокрема елементів одягу, предметного середовища, архітектури, технічних засобів, а також текстової інформації, присутньої на фотографії (плакати, написи, рекламні матеріали).

3. Охарактеризувати осіб, зображених на фотографії, та їхні дії, зафіксовані у кадрі. Важливо проаналізувати спосіб групування людей і об'єктів, звернувши увагу на композиційну побудову зображення: розташування елементів на передньому й задньому планах, у центрі кадру, з лівого та правого боків.

4. Визначити об'єкти матеріального світу, представлені на фотографії (предмети, речі, споруди тощо), та з'ясувати, які з них автор прагнув акцентувати найбільш виразно. Це дає змогу краще зрозуміти смислові акценти й авторський задум світлина.

5. З'ясувати характер зйомки, встановивши, чи є вона постановочною, чи фіксує спонтанний момент. Доцільно також реконструювати позицію фотографа щодо зображуваного, пояснивши, чому саме в цей час і в цьому місці було зроблено знімок, а також який ракурс було обрано.

6. Узагальнити відомості про події або осіб, зафіксованих на фотографії, на основі інших історичних джерел. Назвати та охарактеризувати альтернативні джерела інформації (документи, мемуари, періодичні видання, усні свідчення), які доповнюють або уточнюють зміст фотоджерела.

7. Проаналізувати співвідношення інформації, отриманої з фотографії, з даними інших відомих джерел, визначивши ступінь їхньої відповідності, доповнюваності або суперечливості.

8. Визначити нову інформацію, здобуту в результаті аналізу фотографії, та окреслити її пізнавальну цінність як історичного джерела, з'ясувавши можливості використання світлина для вивчення конкретної історичної події, явища чи постаті.

Застосування поетапного алгоритму аналізу фотоджерел забезпечує системний і критичний підхід до роботи з візуальною інформацією в історичній освіті. Така методика сприяє поглибленню джерелознавчої культури учнів і формуванню в них умінь інтерпретувати фотографію не лише як ілюстрацію, а як повноцінне історичне джерело.

У процесі викладання історії в 11 класі застосовується комплекс прийомів і методів навчання, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів та формування аналітичних умінь під час роботи з візуальними історичними джерелами. До таких прийомів належать логічний аналіз зображення, творча реконструкція можливих життєвих історій персонажів візуальних матеріалів, уявні діалоги з історичними діячами або учасниками подій, що сприяє глибшому осмисленню історичного контексту [9, с. 34].

Загалом аналіз візуальних джерел учнями ґрунтується на поєднанні кількох методологічних підходів, зокрема психоаналітичного, соціально-критичного, деконструктивістського, герменевтичного, семіотичного, структуралістського та дискурсивного. Кожен із цих підходів відкриває можливість різноаспектного осмислення візуальних об'єктів – через призму психологічних механізмів сприйняття, соціальних і політичних контекстів, культурних структур, знакових і мовних систем, а також критичного аналізу домінантних інтерпретацій і дискурсів [4, с. 36].

Водночас історична інтерпретація візуальних джерел має спиратися на фундаментальні закономірності розвитку суспільства, зокрема закони психології, еволюції, діалектики та соціального консенсусу, що дає змогу пояснювати історичні процеси й явища у їхній динаміці та взаємозв'язках. Такий підхід забезпечує наукову виваженість аналізу та сприяє формуванню в учнів цілісного й критичного бачення минулого.

Вивчення подій Помаранчевої революції 2004 року в Україні в старшій школі потребує таких методичних підходів, які забезпечують не лише засвоєння фактологічного матеріалу, а й осмислення суспільно-політичного змісту та ціннісних орієнтирів новітньої історії. У цьому контексті особливого значення

набувають візуальні історичні джерела, здатні передавати атмосферу подій, характер громадянської активності та символічний простір протесту. Робота з ними вимагає чітко вибудованої системи дій, яка спрямовує учнів від безпосереднього спостереження до аналітичного й критичного осмислення зображеного. Саме тому постає потреба в розробленні спеціальної методики використання візуальних джерел, адаптованої до пізнавальних можливостей учнів 11 класу та специфіки теми Помаранчевої революції. Запропонована методика покликана забезпечити системність, послідовність і результативність роботи з візуальною інформацією в процесі навчання новітньої історії України. Методика подана у Додатку А.

Подана методика використання візуальних джерел під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» в учнів 11 класу розроблена з урахуванням сучасних вимог до шкільної історичної освіти та орієнтована на формування в старшокласників умінь критичного аналізу, інтерпретації й оцінювання історичної інформації. В її основі лежить розуміння візуальних джерел як повноцінних історичних свідчень, що відображають не лише подієвий перебіг революційних подій, а й їхній емоційний, символічний та ціннісний виміри, важливі для осмислення новітньої історії України.

Методика має чітко структурований характер і передбачає організацію роботи з візуальними історичними джерелами у два взаємопов'язані етапи: емпірично-описовий та аналітико-інтерпретаційний. На першому етапі основна увага зосереджується на спостереженні, фіксації та описі зображення за допомогою системи фокусуючих запитань закритого типу, що спрямовують учнів на виокремлення ключових елементів композиції, дійових осіб, просторового середовища та візуальних символів без залучення зовнішніх пояснень.

Другий етап методики орієнтований на поглиблений аналіз і інтерпретацію візуального джерела в історичному контексті подій Помаранчевої революції. Використання відкритих запитань створює умови для вільного висловлення суджень, осмислення авторського задуму, ідеологічної зумовленості

зображення, а також для оцінки його впливу на формування історичної пам'яті. Такий підхід сприяє переходу від репродуктивного сприйняття візуальної інформації до її критичного й аналітичного осмислення.

Важливою складовою методики є застосування поетапних алгоритмів роботи з візуальними історичними джерелами та фотоматеріалами, які забезпечують системність навчальної діяльності та уніфікований підхід до аналізу зображень різних типів. Алгоритми дозволяють учням послідовно встановлювати хронологічні, просторові та смислові характеристики джерела, зіставляти отриману інформацію з даними інших історичних матеріалів і визначати пізнавальну цінність візуального свідчення.

Розроблена методика охоплює комплекс взаємопов'язаних елементів, що забезпечують цілісну організацію роботи з візуальними історичними джерелами. Вона включає поетапну модель аналізу зображень, систему фокусуючих і відкритих запитань, алгоритми роботи з фотографіями та іншими видами візуальних матеріалів, а також орієнтацію на різні рівні пізнавальної діяльності учнів. Методика передбачає встановлення хронологічного, просторового та змістового контексту візуального джерела, виявлення авторської позиції й символічного наповнення зображення, зіставлення отриманої інформації з даними інших історичних джерел. Окрему увагу приділено рефлексивним і оціночним завданням, що сприяють формуванню в учнів умінь критично осмислювати візуальну інформацію та усвідомлювати її роль у конструюванні історичної пам'яті про події Помаранчевої революції 2004 року.

Запропонована методика має чітко виражений експериментальний потенціал і може бути використана як інструмент формувального педагогічного експерименту. Її структурованість, поетапність і орієнтація на різні рівні пізнавальної діяльності учнів створюють умови для фіксації динаміки сформованості вмінь роботи з візуальними джерелами, розвитку історичного мислення та громадянської компетентності старшокласників у процесі вивчення новітньої історії України.

На основі методики розроблено «Методичні рекомендації для вчителя історії щодо використання візуальних джерел під час викладання теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» в 11 класі» (Додаток Б).

Узагальнення змісту підрозділу дає підстави стверджувати, що вивчення теми Помаранчевої революції 2004 року в старшій школі має виразну вікову й світоглядну специфіку. Для учнів 11 класу ця подія постає як «жива історія», пов'язана з родинною пам'яттю, медіаобразами та актуальними суспільними дискусіями, що підсилює мотивацію й емоційне залучення. Водночас близькість теми до сучасності загострює відповідальність учителя за добір фактів і джерел, дотримання науковості та педагогічної тактовності в організації навчального діалогу.

Провідним висновком є те, що мотиваційний потенціал теми нерозривно пов'язаний із ризиками її поверхового або поляризованого сприйняття. Старшокласники часто схильні переносити власні симпатії, родинні наративи та медійні оцінки у площину «історичного знання», що ускладнює формування неупередженого ставлення до джерел. Суперечливість інтерпретацій у публічному просторі, а також екзаменаційна спрямованість навчання в 11 класі підсилюють потребу в чіткій структурі опрацювання матеріалу, яка допомагає учням перейти від емоційної реакції до аргументованого аналізу.

Встановлено, що ефективно вивчення Помаранчевої революції потребує методичних рішень, здатних поєднати емоційно-ціннісний компонент із раціональним джерелознавчим підходом. Особливе значення мають візуальні історичні джерела (передусім фотографії, плакати, кадри відеохроніки), адже вони не лише ілюструють події, а й відтворюють атмосферу, символіку, форми самоорганізації та характер громадянської мобілізації. Разом із тим саме візуальні матеріали вимагають від учнів сформованих навичок критичного прочитання: урахування контексту створення, авторської позиції, відбору кадру та потенційної ідеологізації.

РОЗДІЛ 3
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ ВИКОРИСТАННЯ
ВІЗУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ У ВИВЧЕННІ
ТЕМИ «ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ 2004 РОКУ»

3.1. Організація та проведення педагогічного експерименту

Експериментальна перевірка ефективності методики використання візуальних джерел є необхідним етапом наукового дослідження, оскільки дозволяє встановити її практичну дієвість у реальному освітньому процесі та оцінити вплив на сформованість історичних умінь старшокласників. Особливої актуальності така перевірка набуває у процесі вивчення новітньої історії України, зокрема теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні», що вирізняється значною кількістю візуальних матеріалів, емоційною насиченістю та наявністю різних інтерпретацій подій.

У межах виконання п'ятого завдання магістерського дослідження було організовано педагогічний експеримент з метою комплексної перевірки результативності розробленої методики використання візуальних джерел у навчанні історії України в 11 класі. Експеримент проведено на базі Комунальної організації (установи, закладу) «Шосткинський навчально-виховний комплекс: спеціалізована школа I–II ступенів – ліцей Шосткинської міської ради Сумської області» у 11-А (експериментальна група) та 11-Б (контрольна група) класах.

Педагогічний експеримент мав трьохетапну структуру та включав констатувальний, формувальний і контрольний етапи. Така послідовність забезпечила можливість не лише зафіксувати вихідний рівень сформованості умінь роботи з візуальними історичними джерелами, а й простежити динаміку змін під впливом цілеспрямованого методичного впровадження та здійснити підсумковий порівняльний аналіз результатів.

Проведення педагогічного експерименту було певною мірою ускладнене особливостями календарно-тематичного планування у 11 класі, оскільки тема «Помаранчева революція 2004 року» вивчається лише протягом одного уроку [11; 12, с. 188-195]. Це обмежувало можливості для розширеного формувального впливу та потребувало адаптації експериментальної процедури до реальних умов навчального процесу. З огляду на це констатувальний етап було проведено одразу після вступного уроку до тематичного розділу, у межах якого здійснюється ознайомлення учнів із суспільно-політичними подіями початку XXI століття. Саме на цьому підготовчому етапі було проведено діагностику рівня сформованості первинних знань і вмінь роботи з візуальними джерелами. Завершальне, контрольне оцінювання відбулося під час тематичного оцінювання, що дало змогу співвіднести кінцеві результати з початковими та об'єктивно визначити динаміку навчальних досягнень. Така організація експерименту забезпечила його валідність навіть за умов обмеженої кількості уроків, передбачених навчальною програмою.

Гіпотеза педагогічного експерименту полягає в припущенні, що систематичне й цілеспрямоване використання розробленої методики роботи з візуальними джерелами під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» сприятиме підвищенню рівня сформованості в учнів 11 класу знань з теми, а також вмінь аналізу, інтерпретації та критичного осмислення візуальної історичної інформації, а також активізації пізнавального інтересу й мотивації до навчання історії.

Для перевірки висунутої гіпотези було визначено такі завдання педагогічного експерименту:

- встановити вихідний рівень сформованості історичних знань з теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» і вмінь роботи з візуальними джерелами в учнів експериментальної та контрольної груп;
- упровадити в освітній процес експериментальної групи розроблену методику використання візуальних джерел;

- виявити динаміку змін у сформованості відповідних умінь у процесі формувального впливу;
- здійснити порівняльний аналіз результатів експериментальної та контрольної груп на контрольному етапі;
- оцінити ефективність методики з огляду на кількісні та якісні показники навчальних досягнень учнів.

Констатувальний етап педагогічного експерименту був спрямований на визначення вихідного рівня сформованості в учнів 11 класу історичних знань, а також умінь аналізу та інтерпретації візуальних історичних джерел. Діагностика проводилася одночасно в експериментальній і контрольній групах з метою забезпечення об'єктивності подальшого порівняння результатів.

У ході констатувального етапу здійснювалося виявлення здатності учнів визначати зміст і характер візуального джерела, встановлювати його хронологічні та просторові межі, розпізнавати авторську позицію, символічні елементи й ідеологічні акценти, а також співвідносити візуальну інформацію з історичним контекстом подій Помаранчевої революції 2004 року. Окрема увага приділялася умінню формулювати власні судження на основі аналізу зображень і аргументувати їх.

Методи встановлення вихідного рівня сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними джерелами (констатувальний етап).

Для визначення вихідного рівня сформованості історичних знань з теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» та вмінь роботи з візуальними історичними джерелами на констатувальному етапі педагогічного експерименту було використано комплекс взаємодоповнювальних методів педагогічної діагностики. Такий підхід забезпечив цілісне бачення навчальних досягнень учнів і дозволив поєднати кількісні та якісні показники оцінювання.

Провідним методом стало діагностичне тестування, спрямоване на виявлення рівня предметних історичних знань учнів щодо подій Помаранчевої революції. Тестові завдання охоплювали ключові аспекти теми: причини та передумови революції, основні етапи й події, провідних учасників, хронологію

подій, а також їх значення для суспільно-політичного розвитку України. Застосування тестування дало змогу встановити, наскільки учні володіють базовими фактологічними знаннями, необхідними для подальшої аналітичної роботи з історичними джерелами.

З метою виявлення рівня сформованості знань з теми, вмінь аналізу та інтерпретації візуальних джерел було використано діагностичні завдання на основі візуальних матеріалів. Учням пропонувалися фотографії, агітаційні плакати та інші зображення, пов'язані з подіями Помаранчевої революції, які потребували поетапного аналізу. Завдання передбачали визначення змісту та типу візуального джерела, встановлення його хронологічної та просторової належності, з'ясування можливого авторства й мети створення, а також виявлення символічних елементів і їхнього смислового навантаження.

Доповнювальним методом виступив аналіз письмових відповідей учнів, який дозволив оцінити глибину розуміння візуальної інформації, логічність міркувань, здатність формулювати аргументовані судження та пов'язувати зображене з історичним контекстом подій 2004 року. Особлива увага зверталася на вміння відокремлювати фактичну інформацію від оціночних суджень, розпізнавати елементи пропаганди й інтерпретації, а також критично осмислювати побачене.

З метою з'ясування мотиваційного аспекту та навчальних установок учнів щодо роботи з візуальними джерелами застосовувався метод анкетування. Анкета була спрямована на виявлення частоти використання візуальних матеріалів на уроках історії, ставлення учнів до такого виду навчальної діяльності, рівня зацікавленості та усвідомлення цінності візуальних джерел як носіїв історичної інформації. Отримані відповіді дали змогу доповнити результати предметної діагностики даними про навчальну мотивацію старшокласників.

Крім того, у процесі констатувального етапу використовувався педагогічний нагляд, який дозволив зафіксувати особливості роботи учнів із візуальними матеріалами під час виконання завдань: рівень самостійності,

активність у навчальній взаємодії, характер запитань і труднощів, що виникали в ході аналізу зображень. Поєднання результатів спостереження з даними тестування та письмових робіт сприяло підвищенню достовірності отриманих висновків.

Застосування комплексу зазначених методів забезпечило всебічну діагностику вихідного рівня сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними джерелами в учнів експериментальної та контрольної груп. Отримані результати стали підґрунтям для подальшого впровадження розробленої методики на формульовальному етапі педагогічного експерименту.

Опис діагностичного тестування з теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» (Додаток В).

Для визначення вихідного рівня сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними історичними джерелами на констатувальному етапі педагогічного експерименту було розроблено та застосовано спеціальне діагностичне тестування з теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні». Зміст тесту відповідав чинній навчальній програмі з історії України для 11 класу та був спрямований на комплексну перевірку когнітивного, аналітико-інтерпретаційного та мотиваційно-ціннісного компонентів навчальних досягнень учнів.

Структурно тест складався з двох взаємопов'язаних частин. Перша частина містила 25 тестових завдань із вибором однієї правильної відповіді, спрямованих на перевірку рівня засвоєння учнями фактологічних знань про причини, хронологію, перебіг і наслідки подій Помаранчевої революції 2004 року. Виконання цих завдань дозволило виявити ступінь сформованості базових історичних уявлень, уміння орієнтуватися в подієвому ряді та розуміння суспільно-політичного значення досліджуваних подій.

Друга частина тестування включала п'ять завдань розгорнутої відповіді, спрямованих на оцінювання вмінь аналізу й інтерпретації візуальних історичних джерел. Учням пропонувалися фотографії та агітаційні зображення періоду Помаранчевої революції, які потребували встановлення історичного контексту,

визначення мети створення джерела, аналізу символічних елементів і формулювання власних аргументованих висновків. Такі завдання дали змогу оцінити не лише рівень знань, а й здатність учнів до критичного осмислення візуальної інформації.

Під час розроблення завдань особливу увагу було приділено забезпеченню поетапності аналізу візуальних джерел. Це передбачало перевірку вміння учнів переходити від опису зображеного до його інтерпретації та узагальнення, співвідносити візуальний матеріал із конкретними історичними подіями та робити висновки з урахуванням історичного контексту. Такий підхід дозволив виявити типові труднощі, пов'язані з поверховим сприйняттям зображень і недостатнім рівнем сформованості аналітичних навичок.

Результати тестування фіксувалися в кількісних показниках (кількість правильних відповідей, рівень виконання завдань) та якісних характеристиках (логічність міркувань, аргументованість відповідей, глибина інтерпретації візуальних джерел). Поєднання цих показників забезпечило об'єктивність оцінювання та створило підґрунтя для подальшого порівняльного аналізу результатів експериментальної й контрольної груп.

Застосування розробленого діагностичного тесту на констатувальному етапі дозволило встановити вихідний рівень сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними джерелами в учнів 11 класу, що стало необхідною передумовою для впровадження методики використання візуальних джерел на формуальному етапі педагогічного експерименту.

Анкетування як інструмент виявлення мотиваційно-ціннісного компонента навчальної діяльності учнів (Додаток Г).

З метою комплексного аналізу мотиваційного аспекту та навчальних установок учнів щодо використання візуальних історичних джерел у процесі вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» на констатувальному етапі педагогічного експерименту було застосовано метод анкетування. Розроблена анкета охоплювала 15 запитань і була спрямована на з'ясування частоти залучення візуальних матеріалів на уроках історії, характеру

ставлення старшокласників до роботи з фотографіями, плакатами та іншими зображеннями, рівня їхньої пізнавальної зацікавленості, а також усвідомлення цінності візуальних джерел як самостійних носіїв історичної інформації. Отримані результати дали змогу виявити особливості мотиваційно-ціннісного ставлення учнів до аналізу візуальних джерел, визначити типові навчальні установки та доповнити кількісні показники предметної діагностики якісними характеристиками навчальної діяльності старшокласників, що стало важливою передумовою для подальшого впровадження формувальної методики.

Анкетування дозволило виявити навчальні установки учнів, рівень їх зацікавленості в роботі з візуальними джерелами, частоту використання таких матеріалів на уроках історії та усвідомлення їхньої ролі як носіїв історичної інформації. Отримані результати доповнили дані предметної діагностики та стали підґрунтям для аналізу мотиваційно-ціннісного компонента навчальної діяльності старшокласників.

Критерії, показники та рівні сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними джерелами.

Для оцінювання вихідного рівня сформованості історичних знань з теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» та вмінь роботи з візуальними історичними джерелами було визначено систему критеріїв, показників і рівнів, що забезпечує комплексний підхід до діагностики навчальних досягнень учнів. У структурі оцінювання виокремлено **когнітивний, аналітико-інтерпретаційний та мотиваційно-ціннісний критерії**, які відображають як знаннєвий, так і діяльнісний та особистісний аспекти навчання історії.

1. Когнітивний критерій

(рівень історичних знань з теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні»)

Показники:

- знання основних причин, передумов і хронології подій Помаранчевої революції;
- розуміння ролі ключових подій, учасників і інституцій;

- усвідомлення значення Помаранчевої революції для суспільно-політичного розвитку України;
- здатність відтворювати історичні факти без суттєвих помилок і спотворень.

Рівні сформованості:

- **Високий рівень** – учень системно й усвідомлено володіє історичними знаннями, правильно відтворює хронологію подій, встановлює причинно-наслідкові зв'язки, аргументовано пояснює значення Помаранчевої революції.
- **Середній рівень** – учень володіє основними фактологічними знаннями, однак демонструє фрагментарність у розумінні причинно-наслідкових зв'язків або припускається незначних неточностей.
- **Низький рівень** – учень має поверхові або несистемні знання, плутає події та дати, не розуміє історичного значення Помаранчевої революції.

2. Аналітико-інтерпретаційний критерій

(рівень сформованості вмінь роботи з візуальними історичними джерелами)

Показники:

- уміння визначати тип, зміст і тему візуального джерела (фотографія, плакат, символіка);
- здатність встановлювати хронологічний і просторовий контекст зображення;
- уміння виявляти символічні елементи, авторську позицію та мету створення джерела;
- здатність інтерпретувати візуальну інформацію з урахуванням історичного контексту;
- уміння відрізнити фактичну інформацію від емоційних та оціночних елементів.

Рівні сформованості:

- **Високий рівень** – учень самостійно й аргументовано аналізує візуальне джерело, встановлює його контекст, розпізнає символіку й можливі маніпулятивні елементи, формулює обґрунтовані висновки.

- **Середній рівень** – учень здійснює опис і частковий аналіз зображення, однак потребує підказок для глибшої інтерпретації та встановлення зв'язків із історичними подіями.

- **Низький рівень** – учень обмежується поверховим описом зображеного, не встановлює історичний контекст і не здатний до самостійної інтерпретації.

3. Мотиваційно-ціннісний критерій (ставлення учнів до роботи з візуальними джерелами та навчальної діяльності)

Показники:

- інтерес до вивчення теми Помаранчевої революції через візуальні матеріали;

- усвідомлення цінності візуальних джерел як носіїв історичної інформації;

- готовність брати участь у завданнях аналітичного характеру;

- прагнення висловлювати власні судження та обґрунтовувати їх.

Рівні сформованості:

- **Високий рівень** – учень виявляє стійкий інтерес до роботи з візуальними джерелами, активно залучається до аналізу, демонструє внутрішню мотивацію та пізнавальну ініціативу.

- **Середній рівень** – учень позитивно ставиться до використання візуальних матеріалів, проте активність має ситуативний характер.

- **Низький рівень** – учень не виявляє зацікавленості, уникає аналітичних завдань, сприймає візуальні джерела лише як ілюстрацію.

Сукупність визначених критеріїв і показників дала змогу комплексно оцінити вихідний рівень сформованості історичних знань та вмій роботи з візуальними джерелами в учнів експериментальної й контрольної груп, а також створила методичне підґрунтя для подальшої формувальної роботи та

об'єктивного порівняльного аналізу результатів. Результати подано у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Рівні сформованості історичних знань з теми «Помаранчева революція 2004 року» і вмінь роботи з візуальними джерелами (констатувальний етап)

Критерій	Рівень	Контрольна група (КГ), %	Експериментальна група (ЕГ), %
Когнітивний (історичні знання з теми)	Високий	14 %	15 %
	Середній	46 %	44 %
	Низький	40 %	41 %
Аналітико-інтерпретаційний (уміння роботи з візуальними джерелами)	Високий	10 %	11 %
	Середній	38 %	36 %
	Низький	52 %	53 %
Мотиваційно-ціннісний (ставлення до роботи з візуальними джерелами)	Високий	18 %	19 %
	Середній	42 %	40 %
	Низький	40 %	41 %

Формувальний етап: упровадження методики використання візуальних джерел.

Формувальний етап педагогічного експерименту був спрямований на цілеспрямоване підвищення рівня сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними історичними джерелами в учнів експериментальної групи шляхом упровадження розробленої методики використання візуальних матеріалів під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні». Його проведення зумовлювалося результатами констатувального етапу, які засвідчили недостатню сформованість аналітико-інтерпретаційних умінь, фрагментарність знань і переважно ілюстративний характер використання візуальних джерел у традиційній навчальній практиці.

У межах формувального етапу навчання в експериментальній групі здійснювалося на основі системного залучення різних видів візуальних джерел, зокрема документальних фотографій, агітаційних плакатів, символіки, інфографіки та відеофрагментів, що відображають події 2004 року. Візуальні

матеріали використовувалися не як допоміжні ілюстрації, а як повноцінні історичні джерела, аналіз яких був інтегрований у структуру уроків на різних етапах навчальної діяльності: під час актуалізації знань, опрацювання нового матеріалу, закріплення та рефлексії.

Ключовим елементом упровадження методики стало застосування поетапного алгоритму роботи з візуальними джерелами, який передбачав перехід від первинного спостереження й опису зображеного до його критичного аналізу, інтерпретації та узагальнення. Учнів систематично залучали до визначення типу та змісту візуального джерела, встановлення хронологічного й просторового контексту, виявлення символічних елементів і можливих авторських інтенцій, а також формулювання аргументованих висновків із урахуванням історичної ситуації періоду Помаранчевої революції.

У процесі формувального етапу педагогічного експерименту розроблена методика використання візуальних джерел реалізовувалася через систему спеціально дібраних навчальних завдань, спрямованих на поетапне формування в учнів умінь аналізу, інтерпретації та критичного осмислення візуальної історичної інформації. Завдання добиралися з урахуванням вікових особливостей старшокласників, результатів констатувального етапу та логіки вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні».

1. Завдання на первинне сприйняття та опис візуального джерела

На початковому етапі формувальної роботи учням пропонувалися завдання, спрямовані на розвиток умінь уважного спостереження та фіксації основних елементів зображення. Такі завдання виконували функцію «входу» у роботу з візуальним джерелом і допомагали уникнути поверхового або емоційно неконтрольованого сприйняття.

Приклад завдання: Розгляньте фотографію з Майдану Незалежності періоду Помаранчевої революції. Опишіть, що саме зображено на фотографії: кількість учасників, їхні дії, символи, просторове розташування людей. Уникайте оцінок і припущень, зосередьтеся лише на фактах.

Такі завдання формували в учнів уміння відокремлювати опис від інтерпретації та слугували основою для подальшого аналітичного осмислення зображення.

2. Завдання на встановлення історичного контексту візуального джерела

Наступним кроком стали завдання, спрямовані на встановлення хронологічного й просторового контексту візуального джерела та його співвіднесення з конкретними подіями Помаранчевої революції.

Приклад завдання: Визначте, до якого етапу Помаранчевої революції може належати зображена подія. Обґрунтуйте свою відповідь, спираючись на деталі фотографії (плакати, символіку, місце події) та відомі вам історичні факти.

Виконання таких завдань сприяло формуванню вмінь поєднувати візуальну інформацію з наявними історичними знаннями та бачити зображення в ширшому історичному контексті.

3. Завдання на аналіз символіки та авторської позиції

Особливу увагу під час формувального етапу приділяли завданням, що розвивали вміння виявляти символічні елементи, ідеологічні акценти та можливу авторську позицію візуального джерела.

Приклад завдання: Проаналізуйте використання помаранчевого кольору на запропонованому плакаті або фотографії. Які смисли він передає? Чи можна вважати цей елемент нейтральним? Обґрунтуйте свою думку.

Такі завдання формували в учнів розуміння того, що візуальні джерела можуть містити елементи впливу та не є повністю нейтральними відображеннями реальності.

4. Завдання на критичний аналіз і зіставлення візуальних джерел

На більш високому рівні складності використовувалися завдання порівняльного характеру, які вимагали зіставлення кількох візуальних джерел, що відображають одну й ту саму подію з різних позицій.

Приклад завдання: Порівняйте дві фотографії масових акцій Помаранчевої революції, зроблені з різних ракурсів. Які відмінності в подачі

події ви помітили? Як ці відмінності можуть впливати на сприйняття зображеного?

Завдання такого типу сприяли розвитку критичного мислення та вмінь аналізувати інформацію з урахуванням різних точок зору.

5. Завдання на узагальнення та формування власних суджень

Завершальним етапом формувальної роботи стали завдання, спрямовані на узагальнення результатів аналізу та формування в учнів власних аргументованих суджень щодо подій Помаранчевої революції.

Приклад завдання: На основі аналізу візуальних джерел сформулюйте власну оцінку ролі Помаранчевої революції у формуванні громадянської активності в Україні. Обґрунтуйте свою позицію, спираючись на побачені зображення.

Такі завдання сприяли розвитку рефлексивних умінь, усвідомленню суспільного значення історичних подій і формуванню особистісного ставлення до них.

З метою підвищення мотивації учнів до навчальної діяльності формувальний етап передбачав активне залучення емоційно насичених і соціально значущих візуальних матеріалів, що відображають масовість протестів, символіку громадянського спротиву та особистісні переживання учасників подій. Це сприяло формуванню в учнів особистісного ставлення до історичних подій, усвідомленню їх суспільного значення та активізації пізнавального інтересу.

Важливою умовою реалізації методики було дотримання принципу систематичності та поступового ускладнення завдань. На початкових етапах формувального експерименту учні виконували завдання з опорою на зразки й запитання вчителя, тоді як у подальшому передбачалося зростання рівня самостійності, зменшення кількості підказок і перехід до самостійної інтерпретації візуальних джерел. Такий підхід забезпечив поетапне формування стійких умінь аналітичної роботи з візуальною інформацією.

Системне використання навчальних завдань різного рівня складності забезпечило поетапне формування в учнів експериментальної групи вмінь роботи з візуальними історичними джерелами – від первинного опису до глибокої інтерпретації та узагальнення. Така організація формувального етапу дозволила не лише підвищити рівень аналітичних умінь старшокласників, а й сприяла зростанню їхнього пізнавального інтересу та усвідомленню цінності візуальних джерел у вивченні новітньої історії України.

У контрольній групі навчання здійснювалося відповідно до традиційної методики викладання історії, де використання візуальних матеріалів мало епізодичний характер і виконувало переважно ілюстративну функцію, що створило необхідні умови для подальшого порівняльного аналізу результатів експерименту.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту засвідчили, що учні експериментальної та контрольної груп мають близькі стартові показники сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними історичними джерелами, що забезпечило коректність подальшого порівняльного аналізу. Водночас було виявлено переважання середнього та низького рівнів сформованості аналітико-інтерпретаційних умінь, фрагментарність знань про події Помаранчевої революції 2004 року та недостатній досвід системної роботи з візуальними джерелами, які здебільшого сприймалися учнями як ілюстративний матеріал.

Отримані дані констатувального етапу підтвердили потребу у впровадженні цілеспрямованої методики використання візуальних джерел, орієнтованої на розвиток умінь аналізу, інтерпретації та критичного осмислення візуальної історичної інформації. Саме ці виявлені прогалини стали підґрунтям для побудови формувального етапу експерименту та визначення змісту й логіки навчальних завдань.

Формувальний етап педагогічного експерименту був реалізований через системне використання візуальних джерел як повноцінних історичних матеріалів та поетапну організацію роботи з ними – від первинного спостереження й опису

до глибокої інтерпретації та узагальнення. Запропонована система навчальних завдань сприяла розвитку в учнів експериментальної групи аналітичних умінь, уміння встановлювати історичний контекст зображень, розпізнавати символіку й авторську позицію, а також формувати аргументовані судження щодо подій Помаранчевої революції.

Таким чином, констатувальний і формувальний етапи педагогічного експерименту забезпечили методично обґрунтовану основу для подальшої контрольної перевірки результатів, дозволивши простежити динаміку змін у сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними джерелами та оцінити ефективність упровадженої методики на наступному етапі дослідження.

3.2. Динаміка формування умінь учнів та аналіз отриманих результатів

Контрольний етап педагогічного експерименту був спрямований на підсумкову перевірку рівня сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними історичними джерелами в учнів експериментальної та контрольної груп після завершення формувального впливу. Його проведення дозволило простежити динаміку змін навчальних досягнень старшокласників і здійснити порівняльний аналіз результатів з урахуванням критеріїв та показників, визначених на констатувальному етапі дослідження.

Підсумкова діагностика здійснювалася із застосуванням аналогічного комплексу методів, що й на констатувальному етапі, зокрема діагностичного тестування, завдань розгорнутої відповіді на основі візуальних джерел та анкетування. Така єдність діагностичного інструментарію забезпечила зіставність результатів і дала можливість коректно оцінити зміни в рівнях сформованості історичних знань, аналітико-інтерпретаційних умінь і мотиваційно-ціннісного ставлення до навчальної діяльності.

Контрольне діагностичне тестування (Додаток Д) було проведене з метою підсумкової оцінки рівня сформованості історичних знань і вмінь роботи

з візуальними історичними джерелами в учнів експериментальної та контрольної груп після завершення формувального етапу педагогічного експерименту. Зміст і структура тестування були побудовані за принципом еквівалентності до діагностичних матеріалів констатувального етапу, що забезпечило можливість коректного порівняння результатів і виявлення динаміки навчальних досягнень. Водночас контрольний варіант тесту містив інші формулювання завдань і акценти, що дало змогу уникнути ефекту механічного відтворення відповідей і перевірити реальний рівень сформованості відповідних умінь.

Структурно контрольне тестування складалося з двох частин: тестових завдань із вибором однієї правильної відповіді, спрямованих на перевірку системності та усвідомленості історичних знань з теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні», а також завдань розгорнутої відповіді на основі аналізу візуальних джерел. Завдання відкритого типу передбачали самостійну інтерпретацію фотографій і плакатів, встановлення їх історичного контексту, аналіз символіки та формулювання аргументованих висновків. Поєднання кількісних і якісних показників оцінювання дозволило комплексно простежити зміни в когнітивному, аналітико-інтерпретаційному та мотиваційно-ціннісному компонентах навчальної діяльності учнів і стало підґрунтям для подальшого порівняльного аналізу результатів експерименту.

Контрольне тестування було спрямоване на виявлення не лише рівня засвоєння історичних знань, а й здатності учнів самостійно аналізувати та інтерпретувати візуальні історичні джерела, що дозволило простежити динаміку сформованості відповідних умінь у порівнянні з результатами констатувального етапу.

Аналіз результатів контрольного етапу засвідчив наявність позитивної динаміки у сформованості вмінь роботи з візуальними історичними джерелами в учнів експериментальної групи (таблиця 3.2.)

Таблиця 3.2.

Рівні сформованості історичних знань з теми «Помаранчева революція 2004 року» і вмінь роботи з візуальними джерелами (контрольний етап)

Критерій	Рівень	Контрольна група (КГ), %	Експериментальна група (ЕГ), %
Когнітивний (історичні знання з теми)	Високий	22 %	38 %
	Середній	50 %	49 %
	Низький	28 %	13 %
Аналітико-інтерпретаційний (уміння роботи з візуальними джерелами)	Високий	16 %	42 %
	Середній	44 %	45 %
	Низький	40 %	13 %
Мотиваційно-ціннісний (ставлення до роботи з візуальними джерелами)	Високий	26 %	46 %
	Середній	48 %	42 %
	Низький	26 %	12 %

Результати контрольного етапу педагогічного експерименту засвідчили різну динаміку формування історичних знань і вмінь роботи з візуальними джерелами в учнів контрольної та експериментальної груп.

У контрольній групі спостерігається помірне зростання показників за когнітивним критерієм, що можна пояснити засвоєнням навчального матеріалу в межах традиційного навчального процесу. Водночас зміни за аналітико-інтерпретаційним і мотиваційно-ціннісним критеріями мають обмежений характер.

У контрольній групі зміни мали менш виражений характер і переважно стосувалися незначного підвищення рівня фактологічних знань, що можна пояснити природним процесом засвоєння навчального матеріалу в межах традиційного навчання. Водночас рівень сформованості аналітико-інтерпретаційних умінь у контрольній групі залишився переважно на середньому та низькому рівнях, що підтверджує обмежені можливості епізодичного, ілюстративного використання візуальних матеріалів.

Натомість в експериментальній групі зафіксовано суттєве зростання частки учнів з високим рівнем сформованості за всіма критеріями, особливо за

аналітико-інтерпретаційним критерієм, що свідчить про сформованість умінь аналізу, інтерпретації та критичного осмислення візуальних історичних джерел. Одночасно спостерігається значне зменшення кількості учнів з низьким рівнем, що підтверджує результативність запровадженої методики використання візуальних джерел під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні».

Порівняно з результатами констатувального етапу, в експериментальній групі зафіксовано зростання частки учнів з високим і середнім рівнями за аналітико-інтерпретаційним критерієм, що свідчить про підвищення здатності старшокласників аналізувати візуальну інформацію, встановлювати її історичний контекст і формулювати аргументовані висновки.

Порівняльний аналіз результатів контрольного етапу експерименту також засвідчив позитивні зрушення в мотиваційно-ціннісному компоненті навчальної діяльності учнів експериментальної групи. Зросла зацікавленість у роботі з візуальними джерелами, підвищилася активність учнів під час виконання аналітичних завдань, а також посилилося усвідомлення цінності візуальних матеріалів як повноцінних історичних джерел. У контрольній групі мотиваційні показники змінювалися несуттєво й мали ситуативний характер.

Таким чином, результати контрольного етапу педагогічного експерименту засвідчили відмінності в динаміці формування історичних умінь між експериментальною та контрольною групами. Виявлені зміни в експериментальній групі дають підстави розглядати запроваджену методику використання візуальних джерел як ефективний засіб розвитку аналітико-інтерпретаційних умінь і підвищення навчальної мотивації учнів у процесі вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні».

Аналіз динаміки рівнів сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними джерелами є важливим етапом експериментальної перевірки ефективності запропонованої методики. Саме зіставлення результатів констатувального та контрольного етапів педагогічного експерименту дає змогу простежити зміни в навчальних досягненнях учнів, виявити якісні зрушення у

сформованості аналітико-інтерпретаційних умінь і мотиваційно-ціннісного ставлення до навчальної діяльності, а також обґрунтовано оцінити вплив системного використання візуальних історичних джерел у процесі вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні». Результати подано у таблиці 3.2.

Таблиця 3.3.

Динаміка рівнів сформованості історичних знань з теми «Помаранчева революція 2004 року» і вмінь роботи з візуальними джерелами

Критерій	Рівень	Контрольна група (КГ), %		Експериментальна група (ЕГ), %	
		Констат. етап	Контр. етап	Констат. етап	Контр. етап
Когнітивний (історичні знання з теми)	Високий	14 %	22 %	15 %	38 %
	Середній	46 %	50 %	44 %	49 %
	Низький	40 %	28 %	41 %	13 %
Аналітико-інтерпретаційний (уміння роботи з візуальними джерелами)	Високий	10 %	16 %	11 %	42 %
	Середній	38 %	44 %	36 %	45 %
	Низький	52 %	40 %	53 %	13 %
Мотиваційно-ціннісний (ставлення до роботи з візуальними джерелами)	Високий	18 %	26 %	19 %	46 %
	Середній	42 %	48 %	40 %	42 %
	Низький	40 %	26 %	41 %	12 %

Узагальнені дані, подані в таблиці, наочно відображають динаміку рівнів сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними історичними джерелами в учнів контрольної та експериментальної груп на різних етапах педагогічного експерименту. У контрольній групі спостерігається помірне зростання показників, насамперед за когнітивним критерієм, що відповідає результатам традиційного навчального процесу.

Натомість в експериментальній групі зафіксовано суттєву позитивну динаміку за всіма критеріями, особливо за аналітико-інтерпретаційним і мотиваційно-ціннісним, що виявляється у значному зростанні частки учнів з високим рівнем та істотному скороченні кількості учнів з низьким рівнем сформованості. Це підтверджує ефективність запровадженої методики

використання візуальних джерел у процесі вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні».

Аналіз результатів контрольного етапу педагогічного експерименту засвідчив наявність чітко окресленої позитивної динаміки у сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними історичними джерелами в учнів експериментальної групи порівняно з контрольною. Порівняння показників констатувального та контрольного етапів виявило суттєве зростання частки учнів з високим і середнім рівнями сформованості за всіма визначеними критеріями, насамперед за аналітико-інтерпретаційним і мотиваційно-ціннісним, що свідчить про розвиток здатності старшокласників аналізувати, інтерпретувати та критично осмислювати візуальну історичну інформацію.

У контрольній групі зміни мали обмежений характер і здебільшого стосувалися підвищення рівня фактологічних знань, що можна пояснити природним процесом засвоєння навчального матеріалу в межах традиційного навчання. Натомість в експериментальній групі зафіксовано істотне зменшення кількості учнів із низьким рівнем сформованості та зростання навчальної мотивації, що підтверджує ефективність системного використання візуальних джерел як повноцінних історичних матеріалів. Отримані результати дають підстави розглядати запропоновану методику як результативний засіб формування історичних умінь і розвитку критичного мислення учнів у процесі вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» та слугують підґрунтям для узагальнюючих висновків до всього експериментального розділу магістерської роботи.

Аналіз динаміки рівнів сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними джерелами є ключовим елементом експериментальної перевірки ефективності запропонованої методики. Зіставлення результатів констатувального та контрольного етапів педагогічного експерименту дозволяє не лише кількісно зафіксувати зміни в навчальних досягненнях учнів, а й якісно охарактеризувати трансформацію їхніх аналітичних умінь, навчальних установок і ставлення до візуальних історичних джерел як повноцінних носіїв

історичної інформації. Такий підхід забезпечує цілісне бачення результатів формувального впливу, дає змогу виявити відмінності в динаміці розвитку учнів експериментальної та контрольної груп і створює підґрунтя для обґрунтованих узагальнень щодо результативності впровадження методики використання візуальних джерел під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні».

Важливою особливістю проведеного аналізу є поєднання кількісних і якісних показників оцінювання, що дозволяє розглядати результати експерименту не лише як формальне зростання рівнів навчальних досягнень, а як свідчення глибших змін у структурі історичного мислення старшокласників. Динаміка показників відображає поступовий перехід учнів від репродуктивного сприйняття навчального матеріалу до усвідомленого, аналітичного й критичного опрацювання історичної інформації, зокрема візуальної. Саме в цьому контексті контрольний етап експерименту виступає не лише засобом перевірки ефективності методики, а й інструментом виявлення потенціалу візуальних джерел як чинника формування історичної компетентності та громадянської свідомості учнів старшої школи.

Проведений педагогічний експеримент та аналіз динаміки сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними джерелами в учнів 11 класу дозволили комплексно оцінити результати впровадження розробленої методики в освітній процес. Отримані емпіричні дані, узагальнені в межах констатувального, формувального та контрольного етапів, створили надійне науково-методичне підґрунтя для формулювання загальних висновків дослідження, визначення його практичної значущості та окреслення перспектив подальшого використання візуальних історичних джерел у процесі вивчення новітньої історії України.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено комплексне дослідження можливостей використання візуальних джерел у процесі вивчення новітньої історії України на прикладі теми «Помаранчева революція 2004 року». У центрі уваги перебували теоретико-методологічні засади роботи з візуальною інформацією, психолого-педагогічні особливості її сприйняття старшокласниками, а також розробка й експериментальна перевірка ефективної методики навчання. Робота поєднує теоретичний аналіз, практичні розробки та педагогічний експеримент, що дозволило отримати узагальнені висновки про значущість візуальних матеріалів у формуванні історичної компетентності учнів.

Усі поставлені завдання магістерського дослідження виконано повністю, що забезпечило досягнення мети роботи та підтвердило ефективність застосування візуальних джерел у вивченні теми «Помаранчева революція 2004 року» в учнів 11 класу.

1. У ході виконання першого завдання встановлено, що історичні джерела в сучасній історичній науці та педагогіці розглядаються як різноманітні носії інформації про минуле, що потребують критичного аналізу та інтерпретації. Здійснено уточнення термінологічного апарату, на основі якого джерела класифіковано за змістовими, формальними та функціональними ознаками, що дозволило окреслити місце візуальних матеріалів у загальній системі джерелознавства. Візуальні джерела розглянуто як окремий тип документальної інформації, що фіксує події у формі зображення та має високу комунікативну силу. Аналіз педагогічних та історичних підходів дав змогу визначити, що вони виконують не лише ілюстративну, а й пізнавальну та аналітичну функції, оскільки здатні відтворювати соціальні настрої, символіку та емоційний контекст епохи. Було з'ясовано, що у шкільній історичній освіті їх застосування сприяє розвитку в учнів уміння читати візуальний текст, формувати компетентності критичного мислення та історичного аналізу. Значення цього виду джерел посилюється у вивченні новітньої історії України, оскільки саме візуальний контент відіграє ключову роль у розумінні суспільно-політичних

процесів ХХ–ХХІ ст. У результаті встановлено, що візуальні матеріали мають бути інтегровані у зміст навчання системно, а не ситуативно, оскільки вони дозволяють наблизити учня до історичної реальності, підвищити мотивацію та забезпечити формування історичної пам'яті. Таким чином, перше завдання дослідження виконано повністю, адже здійснено всебічний аналіз теоретичних основ та окреслено провідну роль візуальних джерел як дидактичного ресурсу.

2. У межах виконання другого завдання було визначено сутність візуальних джерел як особливого виду історичної інформації, що фіксує події, явища та емоційні стани у формі зображення. Було доведено, що візуальні матеріали передають не лише фактичний зміст, а й ціннісні, символічні та емоційні аспекти історичної реальності, роблячи їх потужним дидактичним інструментом під час вивчення новітньої історії. Аналіз наукових підходів показав, що візуальні джерела мають багатовимірну структуру та здатні виконувати інформативну, мотиваційну, виховну та аналітичну функції. Особливої актуальності вони набувають у вивченні тем, пов'язаних із суспільно-політичними подіями початку ХХІ століття, оскільки саме візуальна інформація формувала громадську думку й фіксувала хід історичних змін. Події Помаранчевої революції 2004 року вирізняються насиченістю візуального матеріалу, який охоплює символіку протестів, фотографії масових зібрань, відеохроніку та агітаційні плакати. Такі джерела дозволяють учням відчувати атмосферу епохи та зрозуміти роль громадянської активності у демократичних трансформаціях.

Подальший аналіз дидактичних можливостей показав, що візуальні джерела сприяють розвитку в учнів умінь інтерпретувати інформацію, критично мислити та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Вони дозволяють реалізовувати принципи наочності, проблемності й контекстності, що є ключовими у сучасній методиці навчання історії. Використання фотографій, відеокадрів чи символічних зображень дає можливість учням глибше осмислювати історичні події та формувати власні ціннісні судження щодо суспільних процесів. Зокрема, у темі Помаранчевої революції такі матеріали

дозволяють простежити масштаби протестів, механізми їхньої організації та динаміку політичної мобілізації населення. Візуальні джерела сприяють переходу від репродуктивного засвоєння фактів до аналітичної та дослідницької діяльності, що відповідає компетентнісній моделі навчання. Вони також підсилюють мотивацію учнів завдяки безпосередній емоційній залученості та актуальності тематики. Таким чином, дидактичний потенціал візуальних джерел охоплює як пізнавальні, так і виховні аспекти навчального процесу.

Окрему увагу було приділено педагогічному потенціалу візуальних джерел у формуванні громадянської компетентності та історичної пам'яті старшокласників. Дослідження показало, що зображення можуть виступати каталізатором для осмислення політичної активності, цінностей демократії та ролі громадян у суспільних змінах. Візуальні матеріали про Помаранчеву революцію дозволяють учням усвідомити значення мирного спротиву, солідарності та відповідальності за майбутнє держави. Педагогічний потенціал цих джерел проявляється також у розвитку емоційного інтелекту, уміння співпереживати та аналізувати різні позиції учасників подій. Використання візуального контенту стимулює міждисциплінарні зв'язки, зокрема з громадянською освітою, медіаграмотністю та культурологією. Завдяки цьому вивчення новітньої історії України набуває практичного виміру й сприяє формуванню активної громадянської позиції. У результаті можна стверджувати, що педагогічний потенціал візуальних джерел є високим і може бути реалізований у системній методиці викладання.

3. У процесі виконання третього завдання було з'ясовано, що психолого-педагогічні особливості старшокласників суттєво впливають на характер їхнього сприйняття та обробки візуальної інформації. Учні старшого шкільного віку володіють розвиненим абстрактно-логічним мисленням, здатністю до причинно-наслідкового аналізу та усвідомленої рефлексії щодо суспільно-політичних явищ. Це дозволяє їм інтерпретувати візуальні матеріали не лише як ілюстрації до тексту, а як самостійні носії складної інформації. Водночас емоційна чутливість та ціннісні орієнтації старшокласників роблять візуальний контент

особливо впливовим для формування їхнього ставлення до історичних подій. Учні швидко реагують на яскраві, динамічні та символічні образи, які дозволяють створити цілісне уявлення про епоху. Важливо, що здатність критично оцінювати візуальні джерела залежить від рівня попередньої підготовки учнів та сформованості навичок медіаграмотності. Психологічні характеристики цього віку забезпечують підґрунтя для ефективного використання візуальних матеріалів у навчанні історії.

Встановлено, що учні 11 класів здатні до систематизації великих обсягів інформації та співвіднесення візуальних образів із текстовими даними, що сприяє розвитку аналітичних умінь. Вони можуть здійснювати порівняльний аналіз джерел, розрізняти фактичні елементи та інтерпретаційні компоненти, визначати авторську позицію чи можливу маніпулятивність матеріалів. Значним є і те, що старшокласники здатні встановлювати контекст походження зображення, розуміючи його соціальне, політичне чи культурне підґрунтя. При вивченні подій Помаранчевої революції такі навички дозволяють учням бачити у візуальних джерелах не лише події, а й символи, емоційні настрої, ідеї та цінності, що стояли за громадянським протестом. Це сприяє формуванню історичної компетентності й уміння інтерпретувати складні суспільні явища.

Дослідження показало, що хоча старшокласники мають високий рівень інтелектуальних можливостей, вони потребують цілеспрямованої педагогічної підтримки, щоб навчитися повноцінно аналізувати візуальні джерела. Важливими є навчальні завдання, що передбачають постановку проблемних питань, роботу з різними видами зображень, порівняння фото- й відеоматеріалів, а також інтеграцію елементів медіаграмотності. У контексті теми Помаранчевої революції такі завдання сприяють глибшому осмисленню громадянської активності, природи протестів і ролі суспільства в демократичних змінах.

4. Відповідно до четвертого завдання було обґрунтовано методичні засади використання візуальних джерел у вивченні теми «Помаранчева революція 2004 року» в учнів 11 класу. Було визначено, що ефективна методика спирається на низку принципів: науковість, доступність, проблемність, діяльнісний та

компетентнісний підходи. Візуальні джерела розглянуто як поліфункціональний інструмент, що одночасно виконує інформаційну, мотиваційну, аналітичну та виховну функції. Обґрунтовано, що робота з ними має ґрунтуватися на системній організації, яка включає послідовне формування в учнів умінь читання, аналізу, порівняння та інтерпретації візуальної інформації. Значну увагу приділено добору джерел: фотоматеріалів, відеохроніки, агітаційних плакатів, символічних зображень, мап та інфографіки, що репрезентують різні аспекти Помаранчевої революції. Визначено також важливість урахування вікових та психологічних особливостей старшокласників під час роботи з візуальним контентом. Таким чином, методичні засади стали основою для створення цілісної системи навчальної роботи.

Також у рамках завдання було розроблено систему роботи з візуальними джерелами, що структурована за логікою навчального процесу. Виокремлено декілька етапів, які передбачають певні завдання по роботі з візуальними джерелами. Так, підготовчий етап передбачає актуалізацію знань учнів, введення в контекст подій та ознайомлення з алгоритмами роботи з візуальними матеріалами. Аналітичний охоплює детальне опрацювання фото, відеофрагментів, плакатів і символів через постановку проблемних питань, порівняльний аналіз та визначення інформаційного змісту. Дослідницький етап спрямовує учнів на самостійну інтерпретацію подій, створення власних висновків і виконання міні-проектів, пов'язаних із політичними та соціальними аспектами революції. Рефлексивний етап забезпечує узагальнення навчальної інформації, усвідомлення громадянського змісту подій та формування ціннісного ставлення. Система передбачає інтеграцію групових форм роботи, дискусій, інтерактивних завдань і медіаграмотнісних вправ. У підсумку розроблена структура створила методично обґрунтовану послідовність опрацювання складної теми.

Практичний потенціал запропонованої системи роботи у шкільній історичній освіті полягає у тому, що методика дозволяє значно підвищити рівень зацікавленості учнів, оскільки візуальні джерела роблять навчальний матеріал

зрозумілішим, емоційно насиченим та більш наближеним до інформаційних форматів сучасної молоді. Учні отримують можливість оцінювати історичні події крізь призму різних джерел, що сприяє розвитку критичного мислення, медіаграмотності та історичної компетентності. Розроблена система також сприяє інтеграції інноваційних форм роботи, таких як створення власних візуальних продуктів, проектування та моделювання історичних ситуацій. Педагогічний ефект методики проявляється у підвищенні якості засвоєння навчального матеріалу й активізації пізнавальної діяльності старшокласників.

5. У рамках виконання п'ятого завдання було комплексно перевірено ефективність розробленої методики використання візуальних джерел у процесі вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» учнями 11 класу. З цією метою був організований педагогічний експеримент, який складався із трьох взаємопов'язаних етапів: констатувального, формувального та контрольного. Експеримент проведено на базі Комунальної організації (установи, закладу) «Шосткинський навчально-виховний комплекс: спеціалізована школа I-II ступенів-ліцей Шосткинської міської ради Сумської області» у 11-А (експериментальна група) та 11-Б (контрольна група) класах. Проведення експерименту дало можливість не лише оцінити рівень сформованості історичних умінь старшокласників, а й простежити динаміку їхніх навчальних досягнень під впливом цілеспрямованої роботи з візуальними матеріалами. У ході дослідження збиралися кількісні та якісні показники, що забезпечили об'єктивність та достовірність отриманих результатів. Отримані дані дозволили оцінити як зміни в навчальних результатах учнів, так і їхню мотивацію, інтерес та готовність застосовувати аналітичні навички під час інтерпретації історичних зображень. Таким чином, експериментальна перевірка стала важливим підтвердженням дієвості запропонованої методики.

На констатувальному етапі було визначено вихідний рівень історичних знань, умінь аналізу та інтерпретації візуальних джерел в учнів як експериментальної, так і контрольної груп. Діагностика продемонструвала близькі стартові показники, що дало підстави для коректного порівняння

результатів у подальшому. Було з'ясовано, що більшість учнів мають недостатньо розвинуті навички критичного аналізу візуальної інформації та вміння пов'язувати її з історичним контекстом. Результати засвідчили, що традиційні підходи до вивчення історії майже не включають системної роботи з візуальними джерелами, що й зумовлює потребу у впровадженні нової методики.

Формувальний етап передбачав упровадження розробленої методики, яка включала комплексне використання фотографій, відеохронік, плакатів, символів та інфографіки, що відображають події Помаранчевої революції. Учні експериментальної групи виконували аналітичні завдання, працювали з історичними зображеннями за продуманими алгоритмами, брали участь у групових обговореннях та дослідницьких міні-проектах. Особливе значення мали вправи на інтерпретацію візуального контенту, порівняння різних джерел та встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Такий підхід сприяв активному залученню учнів, формуванню мотивації та розвитку історичного мислення. Учні продемонстрували підвищення інтересу до теми, зростання рівня самостійності в аналізі та покращення здатності робити узагальнення. Формувальний етап підтвердив, що візуальні матеріали є ефективним засобом поглиблення розуміння суспільно-політичних процесів.

Контрольний етап мав на меті перевірити результативність методики шляхом повторної діагностики навчальних досягнень обох груп. Результати показали суттєве зростання частки учнів експериментальної групи з високим і достатнім рівнем сформованості вмінь аналізувати, інтерпретувати та використовувати історичні знання у практичних ситуаціях. У той час як у контрольній групі покращення були незначними й здебільшого стосувалися репродуктивного рівня знань, учні експериментальної групи продемонстрували глибше розуміння теми та здатність критично працювати з візуальними джерелами. Аналіз динаміки підтвердив, що запропонована методика позитивно впливає на якість навчання та сприяє формуванню історичної компетентності старшокласників. Отримані результати засвідчили, що емоційна насиченість і наочність візуальних джерел істотно посилюють мотивацію та інтерес учнів. Це

дозволило зробити висновок про високу ефективність методики та її доцільність для подальшого впровадження у практику викладання новітньої історії України.

Проведення педагогічного експерименту було певною мірою ускладнене особливостями календарно-тематичного планування у 11 класі, оскільки тема «Помаранчева революція 2004 року» вивчається лише протягом одного уроку. Це обмежувало можливості для розширеного формувального впливу та потребувало адаптації експериментальної процедури до реальних умов навчального процесу. З огляду на це констатувальний етап було проведено одразу після вступного уроку до тематичного розділу, у межах якого здійснюється ознайомлення учнів із суспільно-політичними подіями початку XXI століття. Саме на цьому підготовчому етапі було проведено діагностику рівня сформованості первинних знань і вмінь роботи з візуальними джерелами. Завершальне, контрольне оцінювання відбулося під час тематичного оцінювання, що дало змогу співвіднести кінцеві результати з початковими та об'єктивно визначити динаміку навчальних досягнень. Така організація експерименту забезпечила його валідність навіть за умов обмеженої кількості уроків, передбачених навчальною програмою.

У межах магістерського дослідження всебічно обґрунтовано теоретичні та методичні засади використання візуальних джерел у вивченні новітньої історії України. Проаналізовано сутність, можливості й педагогічний потенціал візуальних матеріалів та доведено їхню ефективність у формуванні історичної компетентності старшокласників. Виявлено психолого-педагогічні особливості учнів 11 класу, які визначають специфіку роботи з візуальною інформацією та зумовлюють необхідність спеціально організованої методики. Розроблена система навчальної роботи була успішно апробована в умовах педагогічного експерименту, результати якого засвідчили позитивну динаміку навчальних досягнень учнів. Отже, усі поставлені завдання виконано, а ефективність запропонованої методики підтверджена експериментально та може бути рекомендована до впровадження у практику шкільної історичної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко С., Голуб А. Візуальні джерела інформації на уроках історії: зв'язок між минулим і сучасністю. *Матеріали XV науково–практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства, громадянської освіти та географії (Харків, 23 листопад 2023 р.)* / за ред. Людмили Зеленської, Сергія Серякова, Тотраза Місостова. Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2024. С. 77–82.
2. Брюховецька О. Візуальний поворот у культурі і культурології. *Культурологія: Могилянська школа*. Київ: Олег Філюк. 2018. С. 130–156.
3. Вікова психологія. Навч. посіб./ Сергєєнкова О., Столярчук О., Коханова О. П., Пасека О. К.: Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
4. Войтко Л. Методика використання візуальних джерел на уроках історії у 11 класі. *Актуальні проблеми теорії і методики навчання історії, географії та громадянства : матеріали міжнародної науково–практичної конференції*, м. Запоріжжя, 20 березня 2025 р. Запоріжжя : ЗНУ, 2025. С. 31–37.
5. Гаврилюк О., Назарець Л. Вплив вікових особливостей на мотивацію навчальної діяльності школярів. *Студентський дайджест. Збірник наукових матеріалів здобувачів вищої освіти*. Випуск 4. Рівне: РДГУ, 2021. С. 25–27.
6. Ганаба С. Візуальні джерела на уроках історії: можливості використання. URL: <https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/4923/1/%D0%94%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%2016-28-38.pdf> (дата звернення: 21.10.2025).
7. Горпинко О. Роль візуалізації інформації у формуванні історичного мислення учнів. *Історія та правознавство*. №10–12 (578–580). 2020. С.17–20.
8. Дерхо В. Методичні засади використання наочності на уроках історії при вивченні матеріалу культурологічного змісту. *Історія в школі*. 2018. Вип. 10–12. С. 38–44.
9. Дудар О. Особливості роботи з візуальним матеріалом на уроках історії. *Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи: збірник тез IV Всеукраїнської науково–практичної інтернет–конференції «Компетентнісно*

орієнтоване навчання: виклики та перспективи», Київ, 21 березня 2024 р. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. С. 33–36.

10. Желіба О. В. Теорія і методика навчання історії. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 305 с.

11. Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna_programa.2022.WH.HU.6-11.pdf (дата звернення: 20.08.2025).

12. Історія України: підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / О. Гісем, О. Мартинюк, О. Сирцова, А. Галімов. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 320 с.

13. Казакевич Г. Як навчати історії у школі? URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/iak-navchati-istoriyi-u-shkoli-gennadii-kazakevich/> (дата звернення: 21.10.25).

14. Капітан Л. Дослідження ролі вивчення історії у розвитку критичного мислення учнів та методів його підтримки в освітньому процесі. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №1 (29). С. 705–713.

15. Карліна О. Візуальна історія як напрям дослідження в сучасній історіографії. *Public history: selected issues : collective monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. Р. 120–140.

16. Карпенко А. Місце і роль відеоносіїв на уроках історії. *Історія в школі*. 2012. Вип. 2. С. 42–43

17. Ковальчук О. Зміст поняття «історичне» та фактори, що впливають на його формування в добу романтизму. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. 2008. Вип. 16. С.180.

18. Лемешко Н. Методичні аспекти викладання історії в школі. <https://naurok.com.ua/mini-lekciya-metodichni-aspekti-vikladannya-istori-v-shkol-i-13172.html> (дата звернення: 20.08.2025).

19. Лоза К. Робота з візуальними джерелами як засіб розвитку пізнавальних здібностей та критичного мислення учнів. 2022. URL:

<https://naurok.com.ua/robota-z-vizualnimi-dzherelami-yak-zasib-rozvitkupiznavalnih-zdibnostey-ta-kritichnogo-mislennya-uchniv-214037.html> (дата звернення: 26.08.25).

20. Малієнко Ю. Теоретичні засади візуалізації змісту підручників з історії для старшої школи у контексті компетентнісного навчання. *Проблеми сучасного підручника*. 2019. № 23. С. 149–161.

21. Мартинова І. Використання фотографії при вивченні історії в школі. *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків : ХНПУ, 2016. Вип. 8. С. 215–218.

22. Методичні поради по організації роботи з візуальними джерелами на уроках історії. 2024. URL: <https://cutt.ly/wtsO4Gtq> (дата звернення: 21.08.25).

23. Мокрогуз О. Навчити «прочитувати» фотографії (з досвіду інтерпретації візуальних архівних матеріалів у шкільному курсі історії). *Історія в школах України*. 2004. №8. С. 22–31.

24. Мокрогуз О. Робота з джерелами інформації на уроках історії для учнів старших класів. URL: <https://uahistory.co/lesson/teachers-guide-worldhistory-8-class-mokrogyz-2008/38.php> (дата звернення: 22.08.25).

25. Молоткіна В., Хмельницька Л. Застосування візуальних джерел на уроках історії як засобу формування критичного мислення учнів. *Society. Document. Communication / Соціум. Документ. Комунікація*. 2023. Вип. 8(1). С. 227–252.

26. Мороз П. Особливості використання фотографії як історичного джерела на уроках історії. URL: <https://cutt.ly/gtsO43xL> (дата звернення: 22.08.25).

27. Мороз П. Роль фотографії як джерела інформації на уроках історії та громадянської освіти. *Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови : реалії, досвід, перспективи*. 2023. С. 81–87.

28. Мороз П., Мороз І. Аналіз стану використання історичних джерел у навчанні історії в старшій школі. *Український педагогічний журнал*. 2019. Вип 4. С. 142–153.

29. Мороз П., Мороз І. Інформаційний та методичний потенціал фотографії як історичного джерела (на прикладі підручника «Досліджуємо історію і суспільство»). *Проблеми сучасного підручника*. 2022. № 29. С. 137–153.

30. Мусій С. Робота з історичними джерелами як засіб формування критичного мислення учнів. Київ, 2010. 35 с.

31. Особливості психосоціального розвитку учнів старшої школи. URL: <http://multycourse.com.ua/ua/page/16/86> (дата звернення: 22.08.25).

32. Папакін Г. Зображувальні (візуальні) джерела. *Енциклопедія історії України: Україна–Українці*. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=2.2.3> (дата звернення: 20.08.2025).

33. Пашетнева О. Розвиток критичного мислення на уроках історії в умовах нової української школи. *Традиційні та інноваційні підходи у сфері сучасних педагогічних досліджень: матеріали всеукраїнської науково–практичної конференції*, 16 березня 2020 р. Київ, 2020. URL: <https://genezum.org/library/rozvytok-krytychnogo-myslennya-na-urokah-istoriiv-umovah-novoi-ukrainskoi-shkoly> (дата звернення: 20.08.2025).

34. Пометун О., Гупан, Н. Візуальні джерела у підручнику з історії як засіб розвитку критичного мислення учнів. *Проблеми сучасного підручника*. Вип. (24). 2020. С. 241–255.

35. Пометун О. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті. *Історія в школах України*. 2017. №6. С. 3–13.

36. Пометун О., Гупан Н., Власов В. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

37. Рабенчук О. До питання про візуальне як джерело історичних досліджень. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2012. 17. С. 29–39.

38. Стефанюк Г. Джерелознавство: опорні конспекти і самостійна робота. Івано–Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. 133 с.

39. Терно С. Теорія та методика навчання історії. Практикум для здобувачів ступеня вищої освіти. Запоріжжя, 2016. 36 с.

40. Шевченко А., Камаралі С. Навчання історії та проблема гуманізації освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. №1 (105). С.79–91.

41. Шепель В. Вікові особливості формування пізнавальної активності старшокласників. *Педагогіка та психологія*. 2013. Вип. 44. С. 39–46.

42. Що передбачає нова концепція історичної освіти та які ризики й переваги для учнівства має. URL: <https://nus.org.ua/2024/08/20/shho-peredbachaye-nova-kontseptsiya-istorychnoyi-osvity-ta-yaki-ryzyky-j-perevagy-dlya-uchnivstva-maye/> (дата звернення: 20.08.2025).

43. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально–методичний посібник. Харків: ХНАДУ, 2017. 324 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ**під час вивчення теми****«Помаранчева революція 2004 року в Україні» в учнів 11 класу****1. Загальні методичні засади використання візуальних джерел**

Методика використання візуальних історичних джерел під час вивчення теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні» ґрунтується на компетентнісному, діяльнісному та джерелознавчому підходах до навчання історії в старшій школі. Візуальні матеріали розглядаються не як ілюстративний супровід навчального тексту, а як **самостійні носії історичної інформації**, здатні відображати подієвий, емоційний, символічний і ціннісний виміри новітньої історії.

З огляду на вікові та пізнавальні особливості учнів 11 класу, робота з візуальними джерелами має аналітико-інтерпретаційний характер і спрямовується на формування таких умінь:

- спостерігати й описувати зображення;
- встановлювати зв'язок між візуальним образом і конкретним історичним контекстом;
- виявляти авторську позицію та ідеологічну зумовленість джерела;
- критично оцінювати інформативний потенціал зображення;
- формулювати аргументовані судження щодо історичної події.

Методика орієнтована на **поетапне ускладнення діяльності учнів** – від фіксації видимих елементів до самостійного інтерпретування й оцінювання візуального джерела як складника історичної пам'яті.

2. Структура методики та логіка її реалізації

Узагальнено процес роботи з візуальним історичним джерелом у межах вивчення теми Помаранчевої революції доцільно організовувати у **два взаємопов'язані етапи**:

1. Емпірично-описовий етап – спостереження, первинне осмислення та детальний опис зображення.

2. Аналітико-інтерпретаційний етап – аналіз, узагальнення, інтерпретація й оцінка зображення як історичного джерела в контексті подій 2004 року.

Кожен етап має власні завдання, типи запитань, рівень самостійності учнів та очікувані результати, що дозволяє використовувати методику як **інструмент вимірювання сформованості історичного мислення** під час педагогічного експерименту.

3. Емпірично-описовий етап: організація первинного спостереження

На початковому етапі робота учнів спрямовується на **фіксацію змісту зображення без залучення зовнішньої інформації**. Учитель організовує діяльність за допомогою **чітко сформульованих запитань закритого типу**, які виконують фокусуючу та навідну функцію.

Основні завдання етапу:

- зосередити увагу учнів на ключових елементах зображення;
- навчити бачити деталі та композиційні акценти;
- сформувати навички точного опису візуального матеріалу.

Типові групи запитань:

- **до змісту**: хто зображений? що саме відбувається? які дії виконують учасники події?
- **до композиції**: що розташовано в центрі кадру? які елементи перебувають на передньому й задньому планах?
- **до простору**: де, на вашу думку, відбувається подія? які ознаки місця це підтверджують?
- **до атрибуції**: чи є на фото символи, написи, кольори, які привертають увагу?

Важливо, щоб відповіді на цьому етапі ґрунтувалися **винятково на візуальному матеріалі**, без апеляції до підручника або пояснень учителя. Такий підхід формує в учнів уміння працювати з джерелом як з первинним історичним матеріалом.

4. Аналітико-інтерпретаційний етап: перехід до осмислення й оцінки

Другий етап передбачає **аналітичну та інтерпретаційну діяльність**, яка активізується через систему **відкритих запитань**. Вони стимулюють міркування, зіставлення, оцінювання та формування власної позиції.

Основні напрями аналізу фотографій періоду Помаранчевої революції:

4.1. Зміст і емоційна атмосфера

- Який емоційний стан людей зафіксовано?
- Які деталі зображення це підкреслюють?
- Яку атмосферу події передає фото і чому?

4.2. Простір і символіка

- Яку роль відіграє помаранчевий колір у композиції?
- Чи має місце зйомки символічне значення?
- Які символи були зрозумілими насамперед сучасникам подій 2004 року?

4.3. Авторський задум і позиція

- З якої позиції зроблено фотографію?
- Як ракурс і вибір моменту впливають на сприйняття?
- Що, на вашу думку, автор прагнув зафіксувати – подію, емоцію, ідею?

4.4. Історичний контекст

- Які риси Помаранчевої революції як суспільного явища відображено?
- Яку інформацію про характер протесту дає зображення?

4.5. Оцінка та рефлексія

- Чи можна вважати фотографію нейтральним джерелом?
- Як вона впливає на формування історичної пам'яті?
- Чи змінилося б ваше сприйняття події без пояснювального тексту?

5. Рівні пізнавальної діяльності учнів у межах методики

Залежно від характеру завдань і ступеня самостійності учнів, робота з візуальними джерелами може здійснюватися на трьох рівнях:

1. Репродуктивний – відтворення та опис видимої інформації.

2. Перетворюючий – аналіз, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

3. **Творчий** – формування власних інтерпретацій і аргументованих оцінок.

Саме поєднання цих рівнів робить методику придатною для **діагностики змін у сформованості історичного мислення** під час експерименту.

6. Алгоритм роботи з візуальними історичними джерелами

1. **Первинна ідентифікація зображення.** Визначити тип візуального джерела (фотографія, плакат, карикатура, кадр кінострічки, художнє зображення) та з'ясувати, що саме на ньому представлено: історична подія, фрагмент повсякденного життя, портрет конкретної особи, символічна або алегорична композиція.

2. **Детальний опис зображення.** Уважно розглянути всі елементи зображення, фіксуючи як основні, так і другорядні деталі (постаті, предмети, написи, жести, емоції, фон), без інтерпретації та оцінок. На цьому етапі формується початкове уявлення про зафіксовану ситуацію.

3. **Установлення хронології.** Визначити час створення або відображених подій (точну або орієнтовну дату), використовуючи візуальні ознаки: одяг, архітектуру, предметне середовище, технічні засоби, символіку, написи. За потреби здійснити зіставлення з підписом або супровідною інформацією.

4. **Аналіз часу створення та мети джерела.** З'ясувати, коли саме було створено або оприлюднено зображення – під час подій чи ретроспективно. Визначити можливу мету створення джерела (інформування, агітація, фіксація, пропаганда, художнє осмислення), що особливо важливо для плакатів і карикатур.

5. **Визначення просторового контексту.** Установити місце зображених подій і його характерні ознаки. Проаналізувати, яким чином просторове середовище впливає на зміст і смислове навантаження візуального джерела.

6. **Характеристика зображених осіб та дій.** Проаналізувати осіб, представлених у кадрі, визначивши їхню соціальну належність, ролі, типові або символічні образи. Звернути увагу на дії персонажів, їхню взаємодію, групування та композиційне розміщення в просторі зображення.

7. Аналіз композиції та матеріальних показників. Охарактеризувати композиційну побудову зображення (центр кадру, передній і задній плани, ракурс, світло). Визначити об'єкти матеріального світу та з'ясувати, на які з них автор свідомо акцентує увагу.

8. З'ясування авторства та позиції автора. Установити особу автора (за наявності інформації), його соціальну, професійну та можливу політичну позицію. Проаналізувати ставлення автора до зображених подій і ступінь суб'єктивності поданого образу.

9. Аналіз обставин оприлюднення. З'ясувати, де й у якому інформаційному просторі було представлено зображення (офіційні видання, альтернативні медіа, приватні архіви). Визначити цільову аудиторію та умови поширення джерела.

10. Зіставлення з іншими історичними джерелами. Порівняти інформацію, отриману з візуального джерела, з даними документів, мемуарів, періодичних видань, статистики чи усних свідчень. Визначити ступінь відповідності, доповнюваності або суперечливості між джерелами.

11. Оцінка репрезентативності та унікальності. З'ясувати, чи є зображення типовим для відповідного історичного періоду або має унікальний характер. Визначити, які аспекти події або явища воно відображає, а які залишає поза увагою.

12. Узагальнююча інтерпретація та оцінка пізнавального потенціалу. Сформулювати висновки щодо інформаційної цінності джерела, його можливостей і обмежень у вивченні конкретної історичної події. Окреслити нову інформацію, здобуту в результаті аналізу, та можливості використання джерела в навчальному процесі.

Запропонований алгоритм забезпечує системний і критичний підхід до аналізу візуальних історичних джерел та дозволяє перевести роботу з ними з ілюстративного рівня на рівень повноцінного джерелознавчого аналізу. Його застосування сприяє розвитку в учнів умінь інтерпретації, критичного

осмислення та оцінювання історичних подій, що є важливим складником формування історичної й громадянської компетентностей.

7. Методичне значення та експериментальний потенціал

Запропонована методика дозволяє перевести роботу з візуальними матеріалами з ілюстративного рівня на **рівень повноцінної джерелознавчої діяльності**. Вона забезпечує системність, поетапність і варіативність навчальної діяльності та може бути використана як **інструмент формувального педагогічного експерименту**.

Чітка структурованість, наявність алгоритмів, рівнів пізнавальної діяльності та типів запитань створює можливості для:

- фіксації динаміки навчальних досягнень;
- порівняння результатів експериментальних і контрольних груп;
- оцінювання сформованості вмінь аналізу та інтерпретації візуальних історичних джерел.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ

щодо використання візуальних джерел під час викладання теми

«Помаранчева революція 2004 року в Україні» в 11 класі

1. Розглядайте візуальні джерела як повноцінні історичні матеріали, а не ілюстрації. Під час підготовки до уроку добирайте фотографії, плакати, кадри відеохроніки або інші візуальні матеріали з урахуванням їхнього інформативного, емоційного та символічного потенціалу. Візуальне джерело має бути безпосередньо пов'язане з навчальними цілями уроку й сприяти розкриттю характеру Помаранчевої революції як суспільно-політичного явища.

2. Організуйте роботу з візуальними джерелами поетапно. На початковому етапі зосереджуйте увагу учнів на спостереженні та детальному описі зображення, використовуючи фокусуючі запитання закритого типу. Лише після цього переходьте до аналітико-інтерпретаційної роботи, поступово ускладнюючи завдання та розширюючи коло запитань. Така послідовність запобігає поверховому сприйняттю матеріалу та формує навички джерелознавчої роботи.

3. Використовуйте систему запитань як основний інструмент керування пізнавальною діяльністю учнів. Добирайте запитання відповідно до рівня підготовленості класу та дидактичної мети уроку: від описових – до інтерпретаційних і рефлексивних. Особливу увагу приділяйте відкритим запитанням, які спонукають учнів висловлювати власні судження, аргументувати позицію та усвідомлювати багатовимірність історичного процесу.

4. Звертайте увагу на історичний контекст і можливу ідеологічну зумовленість зображень. Заохочуйте учнів аналізувати, за яких умов і з якою метою було створено візуальне джерело, яку позицію міг займати його автор, у якому інформаційному просторі воно поширювалося. Такий підхід сприяє формуванню критичного ставлення до візуальної інформації та розумінню механізмів впливу зображень на громадську думку й історичну пам'ять.

5. Поєднуйте аналіз візуальних джерел з іншими видами історичних матеріалів. Рекомендується зіставляти фотографії Помаранчевої революції з текстовими джерелами, спогадами очевидців, статистичними даними або навчальним текстом підручника. Це дозволяє учням перевіряти отриману інформацію, виявляти її обмеження та глибше осмислювати події 2004 року.

6. Стимулюйте рефлексію та обговорення. Організуйте колективні обговорення побаченого, заохочуючи учнів порівнювати власні інтерпретації, уточнювати позиції одне одного та аргументовано відстоювати думки. Такі форми роботи сприяють розвитку не лише історичного мислення, а й комунікативних та громадянських компетентностей.

7. Використовуйте методику як інструмент оцінювання навчальних результатів. Звертайте увагу на те, як змінюється характер відповідей учнів – від описових до аналітичних і оціночних. Це дозволяє відстежувати динаміку сформованості вмінь роботи з візуальними джерелами та використовувати результати аналізу як основу для поточного або формуального оцінювання.

ДІАГНОСТИЧНЕ ТЕСТУВАННЯ

(констатувальний етап)

Тема: «Помаранчева революція 2004 року в Україні»

Мета: виявити вихідний рівень сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними історичними джерелами

Цільова аудиторія: учні 11 класу

Час виконання: 20–25 хв

I. Тестові завдання з вибором однієї правильної відповіді (25 питань)

1. Яка подія стала безпосереднім приводом до масових протестів восени 2004 року?
  - А) ухвалення нової Конституції
  - Б) фальсифікація результатів президентських виборів
  - В) економічна криза
  - Г) відставка уряду
2. Який етап президентських виборів 2004 року викликав найбільший суспільний резонанс?
  - А) перший тур
  - Б) другий тур
  - В) повторний другий тур
  - Г) парламентські слухання
3. Основним місцем масових протестів у Києві стало:
  - А) Європейська площа
  - Б) Майдан Незалежності
  - В) Конtrakтова площа
  - Г) Софійська площа
4. Яке гасло стало символом Помаранчевої революції?
  - А) «Україна понад усе»
  - Б) «Слава Україні»
  - В) «Так!»
  - Г) «Разом нас багато»
5. Помаранчевий колір у символіці революції асоціювався з:
  - А) державною символікою
  - Б) ідеєю соціальної рівності
  - В) виборчою кампанією одного з кандидатів
  - Г) історичною традицією

6. Яку роль відіграв Верховний Суд України під час подій Помаранчевої революції?
  - А) підтримав результати другого туру
  - Б) призначив нові вибори
  - В) визнав результати другого туру недійсними
  - Г) усунув президента з посади
7. Яка форма протестної активності була характерною для Помаранчевої революції?
  - А) збройне протистояння
  - Б) страйки на підприємствах
  - В) мирні масові акції
  - Г) підпільна боротьба
8. У якому році відбувалися події Помаранчевої революції?
  - А) 2003
  - Б) 2004
  - В) 2005
  - Г) 2006
9. Яке з наведених тверджень є коректним?
  - А) протести мали локальний характер
  - Б) участь брали лише мешканці Києва
  - В) події охопили більшість регіонів України
  - Г) революція тривала один день
10. Який чинник сприяв масовій мобілізації громадян?
  - А) підтримка з боку армії
  - Б) активне висвітлення подій у медіа
  - В) адміністративний тиск
  - Г) економічні санкції
11. Яка форма самоорганізації була характерною для учасників протестів?
  - А) військові загони
  - Б) наметові містечка
  - В) підпільні гуртки
  - Г) партійні осередки
12. Помаранчева революція належить до типу:
  - А) національно-визвольних
  - Б) соціальних
  - В) політичних
  - Г) релігійних
13. Який результат мав повторний другий тур виборів?
  - А) збереження статус-кво

- Б) перемога провладного кандидата
  - В) зміна політичного керівництва
  - Г) скасування виборів
14. Яка риса була характерною для протестів?
- А) насильницький характер
  - Б) аполітичність
  - В) мирність
  - Г) стихійність без організації
15. Яке значення мала Помаранчева революція для громадянського суспільства?
- А) зменшила громадську активність
  - Б) сприяла формуванню політичної апатії
  - В) активізувала участь громадян у політиці
  - Г) не мала довготривалих наслідків
16. Яку роль відігравали символи й атрибутика під час революції?
- А) декоративну
  - Б) другорядну
  - В) мобілізаційну
  - Г) формальну
17. Який тип візуальних джерел був найпоширенішим у фіксації подій 2004 року?
- А) картини
  - Б) гравюри
  - В) фотографії
  - Г) архітектурні пам'ятки
18. Чому фотографії Помаранчевої революції мають високу джерельну цінність?
- А) відображають лише емоції
  - Б) є суб'єктивними
  - В) фіксують масовість і атмосферу подій
  - Г) не потребують аналізу
19. Яка функція плакатів під час революції була провідною?
- А) естетична
  - Б) інформаційна та агітаційна
  - В) документальна
  - Г) історико-довідкова
20. Яке твердження щодо візуальних джерел є правильним?
- А) вони не потребують критики
  - Б) завжди відображають об'єктивну реальність
  - В) можуть містити авторську позицію
  - Г) є менш цінними за текстові

21. Який елемент допомагає визначити контекст фотографії?
- А) колір
  - Б) емоції людей
  - В) підпис і дата
  - Г) композиція
22. Яка характеристика є ознакою історичного візуального джерела?
- А) художня вигадка
  - Б) зв'язок із конкретною подією
  - В) сучасна інтерпретація
  - Г) декоративність
23. Яка навичка є ключовою під час аналізу візуальних джерел?
- А) механічне запам'ятовування
  - Б) критичне мислення
  - В) швидкість відповіді
  - Г) емоційна реакція
24. Чому події Помаранчевої революції викликають інтерес у старшокласників?
- А) є далекими в часі
  - Б) не пов'язані з сучасністю
  - В) стосуються питань вибору й відповідальності
  - Г) мають лише політичний характер
25. Який аспект доцільно аналізувати під час роботи з фотографією протестів?
- А) лише кількість людей
  - Б) лише символіку
  - В) просторову організацію, символи, емоції
  - Г) лише зовнішній вигляд учасників

II. Завдання розгорнутої відповіді (5 завдань)

Завдання 1. Інтерпретація візуального символу

Розкрийте символічне значення помаранчевого кольору під час подій 2004 року. Поясніть, як використання кольору впливало на мобілізацію учасників та формування спільної ідентичності.

Завдання 2. Порівняльний аналіз

Порівняйте інформаційні можливості **фотографії** та **текстового повідомлення** у висвітленні подій Помаранчевої революції. У чому переваги й обмеження кожного типу джерел?

Завдання 3. Аналіз фотографії

На основі запропонованої фотографії з Майдану Незалежності:

- визначте подію, до якої належить зображення;
- встановіть орієнтовний час і місце;
- охарактеризуйте емоційний стан учасників;
- поясніть, які елементи візуального ряду вказують на масовий характер протестів.

Завдання 4. Критичний аналіз плаката

- визначте мету створення зображення;
- окресліть цільову аудиторію;
- проаналізуйте використані візуальні засоби впливу;
- поясніть, чи можна вважати це джерело об'єктивним.

Завдання 5. Узагальнення

Оцініть значення візуальних джерел для формування історичної пам'яті про Помаранчеву революцію 2004 року. Наведіть аргументи, спираючись на власний аналіз зображень.

АНКЕТУВАННЯ УЧНІВ (констатувальний та контрольний етап)

Мета: виявлення мотиваційного ставлення та навчальних установок учнів щодо використання візуальних джерел на уроках історії

Цільова аудиторія: учні 11 класу

Інструкція: уважно прочитайте запитання та оберіть варіант відповіді, який найбільше відповідає вашій думці.

1. Як часто на уроках історії використовуються візуальні матеріали (фотографії, плакати, ілюстрації)?

- дуже часто
- часто
- іноді
- рідко
- майже ніколи

2. Які візуальні матеріали найчастіше використовує вчитель на уроках історії?

- фотографії
- історичні плакати
- карти та схеми
- відеофрагменти
- практично не використовуються

3. Як ви зазвичай сприймаєте візуальні матеріали на уроці історії?

- як важливе джерело інформації
- як доповнення до тексту підручника
- як ілюстрацію без особливого значення
- як елемент для відпочинку

4. Чи допомагають вам візуальні матеріали краще зрозуміти історичні події?

- так, значно
- так, частково
- важко відповісти
- ні, майже не допомагають

5. Наскільки вам цікаво працювати з фотографіями та плакатами історичної тематики?

- дуже цікаво

- скоріше цікаво
- байдуже
- нецікаво

6. Чи вважаєте ви фотографії та плакати повноцінними історичними джерелами?

- так
- скоріше так
- скоріше ні
- ні

7. Як часто вам пропонують аналізувати візуальні джерела, а не просто розглядати їх?

- дуже часто
- іноді
- рідко
- ніколи

8. Під час роботи з візуальними матеріалами вам зазвичай потрібно:

- самостійно робити висновки
- відповідати на запитання вчителя
- лише описувати побачене
- нічого не аналізувати

9. Чи відчуваєте ви труднощі під час аналізу історичних фотографій або плакатів?

- так, часто
- іноді
- рідко
- не відчуваю

10. Які труднощі виникають найчастіше?

- важко зрозуміти історичний контекст
- складно визначити мету створення зображення
- незрозумілий символічний зміст
- труднощів не виникає

11. Чи мотивує вас робота з візуальними джерелами до активнішої участі на уроці?

- так
- скоріше так

скоріше ні

ні

12. Як ви оцінюєте роль візуальних джерел у вивченні теми «Помаранчева революція 2004 року в Україні»?

дуже важлива

важлива

другорядна

не має значення

13. Чи допомагають візуальні матеріали сформувати власне ставлення до історичних подій?

так

скоріше так

важко відповісти

ні

14. Чи хотіли б ви, щоб на уроках історії частіше використовувалися візуальні джерела?

так

скоріше так

скоріше ні

ні

15. Як ви вважаєте, робота з візуальними джерелами сприяє розвитку критичного мислення?

так

частково

ні

важко відповісти

ДІАГНОСТИЧНЕ ТЕСТУВАННЯ**(контрольний етап)****Тема:** «Помаранчева революція 2004 року в Україні»**Мета:** підсумкова перевірка рівня сформованості історичних знань і вмінь роботи з візуальними історичними джерелами**Цільова аудиторія:** учні 11 класу**Час виконання:** 20–25 хв**I. Тестові завдання з вибором однієї правильної відповіді (25 питань)**

1. Яка особливість відрізняє Помаранчеву революцію від більшості політичних протестів пострадянського простору?
  - А) збройний характер
  - Б) масове залучення молоді
  - В) мирний характер і правові вимоги
  - Г) підтримка з боку армії
2. Який інститут відіграв ключову роль у правовому розв'язанні виборчої кризи 2004 р.?
  - А) Верховна Рада України
  - Б) Центральна виборча комісія
  - В) Верховний Суд України
  - Г) Кабінет Міністрів України
3. Події Помаранчевої революції відбувалися переважно в межах:
  - А) одного регіону
  - Б) столиці України
  - В) великих міст і регіонів країни
  - Г) прикордонних територій
4. Яке твердження найбільш точно відображає вимоги учасників протестів?
  - А) зміна політичного режиму шляхом насильства
  - Б) скасування Конституції
  - В) дотримання виборчого законодавства
  - Г) відмова від європейського курсу
5. Яке значення мала масова присутність громадян на Майдані Незалежності?
  - А) символічне
  - Б) суто емоційне
  - В) демонстративно-політичне
  - Г) випадкове

6. Яку роль відігравали засоби масової інформації під час революції?
  - А) обмежували доступ до інформації
  - Б) ігнорували події
  - В) сприяли поширенню інформації
  - Г) не мали впливу
7. Який тип джерел дозволяє найповніше відтворити атмосферу подій 2004 р.?
  - А) статистичні таблиці
  - Б) офіційні документи
  - В) мемуари
  - Г) візуальні джерела
8. Фотографії Помаранчевої революції є важливими, оскільки:
  - А) не потребують пояснень
  - Б) є художніми творами
  - В) фіксують масовість і емоційний стан
  - Г) не містять суб'єктивності
9. Яка функція візуальної символіки була домінуючою?
  - А) декоративна
  - Б) мобілізаційна
  - В) архівна
  - Г) другорядна
10. Яка ознака свідчить про можливу маніпулятивність зображення?
  - А) чіткість композиції
  - Б) вибір ракурсу та кадру
  - В) наявність людей
  - Г) використання кольору
11. Який елемент допомагає встановити хронологію фотографії?
  - А) емоції учасників
  - Б) кількість людей
  - В) дата або підпис
  - Г) колірна гама
12. Який тип аналізу є доцільним для історичного плаката?
  - А) лише описовий
  - Б) формально-художній
  - В) контекстуально-інтерпретаційний
  - Г) емоційний
13. Яке твердження щодо візуальних джерел є коректним?
  - А) вони завжди об'єктивні
  - Б) не потребують критики

- В) відображають позицію автора
Г) менш цінні за тексти
14. Яке вміння формується під час системної роботи з візуальними джерелами?
А) механічне запам'ятовування
Б) критичне мислення
В) швидке читання
Г) емоційне співпереживання
15. Який аспект є ключовим під час інтерпретації фотографії протестів?
А) зовнішній вигляд людей
Б) кількість учасників
В) історичний контекст
Г) яскравість кольорів
16. Помаранчева революція сприяла:
А) політичній пасивності
Б) зменшенню ролі виборів
В) розвитку громадянського суспільства
Г) ізоляції України
17. Який результат мала повторна процедура голосування?
А) загострення конфлікту
Б) компроміс без змін
В) легітимація виборів
Г) скасування виборчої системи
18. Чому важливо порівнювати різні візуальні джерела однієї події?
А) для швидшого аналізу
Б) для пошуку емоцій
В) для виявлення різних інтерпретацій
Г) для естетичної оцінки
19. Який компонент найчастіше ігнорується без спеціальної методики?
А) опис зображення
Б) емоційне сприйняття
В) авторська позиція
Г) загальний зміст
20. Яке твердження відповідає принципам історичного аналізу?
А) кожне зображення є фактом
Б) зображення потребує критики
В) фото замінює текст
Г) емоції є головними

21. Яка навичка допомагає відрізнити факт від інтерпретації?
- А) увага
  - Б) пам'ять
  - В) критичне мислення
  - Г) швидкість відповіді
22. Яка функція фотографій у формуванні історичної пам'яті?
- А) ілюстративна
  - Б) другорядна
  - В) конструююча образ події
  - Г) випадкова
23. Який підхід є найбільш продуктивним у роботі з візуальними джерелами?
- А) емоційний
  - Б) інтуїтивний
  - В) системний
  - Г) фрагментарний
24. Чому події 2004 року залишаються актуальними для старшокласників?
- А) є далекими в часі
  - Б) пов'язані з особистим досвідом
  - В) стосуються громадянського вибору
  - Г) не мають сучасного значення
25. Який висновок є методично обґрунтованим?
- А) візуальні джерела замінюють підручник
  - Б) вони використовуються лише для мотивації
  - В) їх слід аналізувати як історичні джерела
  - Г) вони не мають навчальної цінності

II. Завдання розгорнутої відповіді (5 завдань)

Завдання 1. Комплексний аналіз фотографії

Проаналізуйте запропоновану фотографію:

- визначте подію та історичний контекст;
- охарактеризуйте символіку й просторову організацію;
- поясніть, яку інформацію це джерело дає істориківі.

Завдання 2. Інтерпретація символіки

Поясніть роль символів і візуальної атрибутики у формуванні спільної ідентичності учасників Помаранчевої революції. Наведіть приклади.

Завдання 3. Критичне осмислення

Чи може фотографія бути об'єктивним відображенням історичної події? Дайте аргументовану відповідь, спираючись на події 2004 року.

Завдання 4. Порівняльний аналіз джерел

Порівняйте можливості **візуальних** і **текстових** джерел у вивченні Помаранчевої революції. У чому полягає їх взаємодоповнюваність?

Завдання 5. Узагальнення та оцінка

Оцініть значення візуальних джерел для осмислення подій Помаранчевої революції в контексті формування історичної пам'яті сучасного суспільства.